

Випуск I

2021

Богослов'я
Філософія
Релігієзнавство
Історія релігії

Г Р А Ф Е

" 2 / 3 % 4 & 5 (6) 7 8 § 9 = > RÜCK
Q W E R T Z U I O P Ü
FEST A S D F G H J K L Ö Ä
UM Y X C V B N M ? ! : UM

GRAPHÉ GRAФЕ

Philosophical and religious studies

Issue 1

Scientific journal

Published since 2021

Frequency: 2 issues per year (April,
September)

Ukrainian Instytut of Arts and Sciences

Філософсько-релігієзнавчі студії

Випуск 1

Науковий журнал

Видається з 2021 року

Періодичність: 2 випуски на рік (Квітень,
Вересень)

Український гуманітарний інститут

ЗАСНОВНИК: ПВНЗ «УКРАЇНСЬКИЙ ГУМАНІТАРНИЙ ІНСТИТУТ»

Свідотцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації

Серія КВ №24622-14562Р

Друкується за ухвалою Вченої Ради

ПВНЗ «Український гуманітарний інститут»

Протокол №7 від 29.06.2021 р.

Редакційна колегія:

Зінченко В.В., доктор філософських наук, професор, професор кафедри філософії, теології та історії Церкви, Український гуманітарний інститут (головний редактор); Котляров П.М., доктор історичних наук, професор, професор кафедри історичного факультету, Національний університет імені Тараса Шевченка (заступник головного редактора); Куриляк В.В., PhD, доцент, завідувачка кафедри філософії, теології та історії Церкви, Український гуманітарний інститут (заступник головного редактора); Балаклицький М. А., доктор наук з соціальних комунікацій, професор, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна; Богачевська І.В., кандидат філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії та педагогіки, Національний транспортний університет; Бондаренко В.Д., доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри богослов'я та релігієзнавства, Національний педагогічний університет ім. М.П. Драгоманова, член-кореспондент Національної педагогічної академії наук України; Зайцев Є.В., PhD, доктор богослів'я, заклад вищої духовної освіти «Заокський університет Церкви Християн-Адвентистів Сьомого Дня»; Корчук В.І., кандидат богословських наук, доцент кафедри богослов'я, Український адвентистський теологічний інститут; Котлярова Т.О., кандидат філософських наук, доцент кафедри богослов'я та релігієзнавства, факультет філософії та суспільствознавства, Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова; Проданюк Ф. М., кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки та психології, Український гуманітарний інститут; Опарін О. А., доктор медичних наук, професор, завідувач кафедри терапії та ревматології, Харківська медична академія, президент Української академії історії медицини; Остащук І.Б., доктор філософських наук, професор, професор кафедри богослов'я та релігієзнавства, Національний педагогічний університет ім. М.П. Драгоманова; Понятовський Ф.К., PhD, кандидат філософських наук, доктор богослів'я, Адвентистський університет Африки; Сітарчук Р.А., доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії України, Полтавський національний педагогічний університет ім. В.Г. Короленка; Соловій Р.П., доктор філософських наук, професор кафедри богослов'я та релігієзнавства, Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова; Стоколос Н.Г., доктор історичних наук, професор, професор кафедри релігієзнавства і теології, Національний університет «Острозька академія»; Федоренко М.О., кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін, Національний університет кораблебудування імені Адмірала Макарова; Фокін Д.О., кандидат історичних наук, доцент кафедри лінгвістики та гуманітарно-соціальних дисциплін, проректор з науково-дослідної роботи закладу вищої духовної освіти «Заокський університет Церкви Християн-Адвентистів Сьомого Дня»; Чернушка І.Г., кандидат філософських наук, директор Буковинського біблійного інституту; Чорноморець Ю. П., доктор філософських наук, професор, професор кафедри богослов'я та релігієзнавства, Національний педагогічний університет ім. Драгоманова; Шевчук В.А., кандидат історичних наук, доцент кафедри філософії, теології та історії Церкви, Український гуманітарний інститут; Наморадзе С, доктор богослів'я, PhD, викладач Українського адвентистського теологічного інституту, працівник Кавказької місії ЦАСД; Денис Кайзер (США) – Assistant Professor of Church History, Interim Director for Outreach and External Affairs, Center for Adventist Research (CAR); Research and Publication Editor for the Ellen G. White Estate. BTh, Seminar Schloss Bogenhofen MA, PhD, Andrews University.

Адреса редколегії:
Український гуманітарний інститут,
вул. Інститутська 14,
08292, Буча, Київська обл., Україна,
тел.: (+38) (063) 2980539

Editorial office address:
Ukrainian Instytut of Arts and Sciences,
st. Instytutska 14, 08292,
Bucha, Kyiv obl. Ukraine,
tel.: (+38) (063) 2980539

Головний редактор – Віктор ЗІНЧЕНКО
Заступник головного редактора – Валентина КУРИЛІЯК
Редактор (англ. анотацій) – Ганна ПОЛІНА
Технічний редактор – Богдан КУРИЛІЯК
Комп’ютерний макет – Богдан КУРИЛІЯК
Коректор – Світлана РОМАНЧУК

Видавництво – «Міленіум»
65101, Київська обл., м. Гостомель, вул. Лугова, 4-а
Телефон: +38 (067) 8493460; (044) 2225084
E-mail: <https://milenum-book.prom.ua>
Свідоцтво суб’єкта видавничої справи
ДК № 535 від 19.07.2001 р.

Підписано до друку: 29.06.2021 р.
Формат 70x100/16 Ум. друк. арк. 19,5.
Тираж 100 прим. Зам. 0421/137

ЗМІСТ | CONTENTS

6 БОГОСЛОВСЬКІ НАУКИ

Felix Poniatowski

6-11 JACOB AT THE HOUSEHOLD OF LABAN: A SLAVE OR A FREE MAN?

Фелікс Понятовський

ЯКІВ У БУДИНКУ ЛАВАНА: РАБ АБО ВІЛЬНА ЛЮДИНА?

12 РЕЛІГІЄЗНАВЧІ НАУКИ

Ольга Полумисна

12-19 МОНИТОРИНГ УМОВ ЖИТТЯ ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ В УКРАЇНІ ЗА УМОВ ПАНДЕМІЇ COVID-19 (НА ПРИКЛАДІ ЄВАНГЕЛЬСЬКИХ ХРИСТІЯН-БАПТИСТІВ)

Olga Polumysna

MONITORING OF THE LIVING CONDITIONS OF PEOPLE WITH DISABILITIES IN UKRAINE
UNDER THE CONDITIONS OF THE COVID-19 PANDEMIC (ON THE EXAMPLE
OF EVANGELICAL CHRISTIAN BAPTISTS)

20 ІСТОРИЧНІ НАУКИ

Федір Проданюк

20-25 ВІДНОСИНИ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ ТА ДЕРЖАВИ В ДОБУ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

Fedir Prodanyuk

RELATIONS BETWEEN THE ORTHODOX CHURCH AND THE STATE DURING
THE UKRAINIAN CENTRAL COUNCIL

Михайло Федоренко

26-32 ОСОБОВІ АРХІВНІ ФОНДИ ЧЛЕНІВ ЦЕРКОВНО-ІСТОРИЧНОГО ТА АРХЕОЛОГІЧНОГО ТОВАРИСТВА ПРИ КИЇВСЬКІЙ ДУХОВНІЙ АКАДЕМІЇ, ЩО ЗБЕРІГАЮТЬСЯ В ІНСТИТУТІ РУКОПISУ НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ ІМЕНІ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО, ЯК СКЛАДОВА ЧАСТИНА ДЖЕРЕЛЬНОГО КОМПЛЕКСУ З ІСТОРІЇ ТОВАРИСТВА

Mykhailo Fedorenko

PERSONAL ARCHIVES OF THE CHURCH-HISTORICAL AND ARCHAEOLOGICAL SOCIETY
MEMBERS AT THE KYIV THEOLOGICAL ACADEMY, STORED IN THE INSTITUTE
OF MANUSCRIPTS NAMED AFTER V.I. VERNADSKY AS AN INTEGRAL PART OF THE
RANGE OF SOURCES FROM THE HISTORY OF THE SOCIETY

33 ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

Петро Котляров

33-37 ЯН АМОС КОМЕНСЬКИЙ: МИСЛИТЕЛЬ-ГУМАНІСТ, ІДЕОЛОГ ТА ЗАСНОВНИК ДИДАКТИКИ

Petro Kotlyarov

JAN AMOS COMENSKY: HUMANIST THINKER, IDEOLOGIST AND FOUNDER OF DIDACTICS

БОГОСЛОВСЬКІ НАУКИ

УДК 7:046.26.

Doi: 10.55315/graph.1.2021.6-11

Тематична рубрика: теологія.

**JACOB AT THE HOUSEHOLD OF LABAN:
A SLAVE OR A FREE MAN?****Felix Poniatowski****PhD, assistant professor***Adventist University of Africa**Nairobi, Kenya*

E-Mail: poniatowski@ugi.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6541-105X>

Abstract. There are different opinions among the scholars regarding the interpretation of Jacob–Laban relationship. While some believe that Jacob was treated by Laban as a son, others think that Laban diminished Jacob’s status to the position of a hired worker. This article goes even further and seeks to demonstrate that Laban’s attitude towards Jacob should be understood as that of a master towards his slave. Following arguments might be brought forward to support this interpretation: 1) In the Ancient near east very often the border between a slave and a semi-slave person was not clear; 2) Jacob came to Laban as a free man he voluntarily submitted himself to the patronage of the latter and became his debt slave; 3) even after Jacob had finished fourteen years of labor for Rachel and Leah Laban still treated him as a slave. It is clearly seen when Laban claimed the right to not allow Leah and Rachel to go with Jacob (Gen 31:43). Such a claim can be understood in the light of the law about a man-slave who was given a wife by his master, which is found in both biblical laws (Exod 21:2-4) and ancient Babylonian laws (Ur-Namma). So, until the end of Jacob’s staying at Laban’s household he was treated as a slave by his father-in-law. Such harsh attitude of Laban towards his daughters and son-in-law might be explained by Laban’s character who is portrayed in the book of Genesis as a greedy person. Some details of the narrative prove that Laban wanted to cheat on Jacob from the very moment when Jacob expressed a desire to marry Rachel. Since in the ancient times the status of a daughter was not very different from a slave girl one can understand why Laban treats his daughters and son-in-law this way. This interpretation of Jacob-Laban relationship is confirmed by parallels with ancient customs, traditions, and laws.

Key words: Genesis, Jacob and Laban, slave.

**ЯКІВ У БУДИНКУ ЛАВАНА:
РАБ АБО ВІЛЬНА ЛЮДИНА?****Фелікс Понятовський****доктор філософії, доцент***Адвентистський університет Африки**Найробі, Кенія*

E-Mail: poniatowski@ugi.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6541-105X>

Анотація. Вчені мають різні думки щодо того, як слід розуміти відносини, що виникли між Яковом і Лаваном. Деякі вважають, що Лаван ставився до Якова, як до сина, а інші переконані, що Лаван знизив

статус Якова до становища найманого працівника. Ця стаття намагається продемонструвати, що ставлення Лавана до Якова слід розуміти, як ставлення пана до свого раба. На підтримку цієї інтерпретації можна навести кілька аргументів: на Стародавньому Близькому Сході дуже часто межа між рабом і напіввільною людиною була досить розмитою; Яків прийшов до Лавана вільною людиною, але добровільно підкорився йому і став його борговим рабом, коли запропонував відпрацювати за дружину; навіть після того, як Яків закінчив чотирнадцять років роботи за своїх дружин Рахіль та Лію, Лаван все ще ставиться до нього, як до раба. Це стає зрозумілим, коли Лаван заявив про своє право не дозволяти Лії й Рахілі йти з Яковом (Бут. 31:43). Таке твердження можна тлумачити у світлі закону про чоловіка-раба, якому господар дав дружину. Подібні закони містяться як в біблійних джерелах (Вихід 21:2-4), так і в стародавніх вавилонських кодексах (Ур-Намму). Отже, до кінця перебування Якова в будинку Лавана його тесть ставиться до нього, як до раба. Таке різке ставлення Лавана до своїх дочок та зятя можна пояснити жадібністю Лавана. Про це ми дізнаємося із книги Буття. Деякі деталі розповіді доводять, що Лаван хотів обдурити Якова з того самого моменту, коли Яків висловив бажання одружитися з Рахіллю. Оскільки в давні часи статус дочки не сильно відрізнявся від статусу рабині, можна зрозуміти, чому Лаван так ставиться до своїх дочок і зятя. Таке тлумачення відносин Якова та Лавана підтверджується паралелями зі стародавніми звичаями, традиціями й законами.

Ключові слова: Буття, Яків і Лаван, раб.

Introduction. In our days it goes without saying that the slavery in Ancient Near East was completely different from that of the American South or even Ancient Rome. Although much researches have been done on this matter since the 1940s the true picture of the social status of the slaves remains obscure. As Nathan Andersen pointed out, «Though a sketchpad of the Israelite slave system is available in Old Testament text, it is still difficult to ascertain exactly how biblical masters and slaves related to one another on a daily basis» [1, p. 79]. The purpose of this article is not so much to clarify the issue of the ancient slavery but to consider one case, namely the case of Jacob's service to Laban.

There are a lot of debates revolving around the proper interpretation of Jacob – Laban relationship. Thus, Cyrus Gordon suggested that Laban had welcomed Jacob into his family and adopted him as a son [7, p. 6]. Gordon made this assumption based on the parallels with the customs of adoption found among the Nuzi tablets. He tried to reconstruct the situation in the following way: Laban did not have sons when Jacob arrived, therefore, by giving to Jacob Leah and Rachel as wives Laban adopted Jacob to be an heir of all his property. However, later, when the sons were born to him, Laban changed his mind. If it were the case, according to the Nuzi customs, Jacob should've retained all the rights of an adopted son, but he could not claim the birthright anymore [19, p. 32]. However, the narrative of the book of Genesis does not imply that Jacob is treated in Laban's family as an adopted son; it is more likely that he is a hired worker.

Another understanding of Jacob – Laban relationship was suggested by David Daube and Reuven Yaron [4, p. 60-62]. They argued, contrary to Gordon, that Laban did not welcome Jacob to his family as a relative but diminished Jacob's status to the position of a hired worker. The main point is the interpretation of the sentence «Because you are my kinsman, should you therefore serve me for nothing?» (Gen 29:15). According to Daube and Yaron, the proper rendering of Laban's question implies not an affirmation of a kinship relationship but its negation. In other words, Laban is asking a rhetorical question that implies a negative answer and could be understood like, «You are not my brother; therefore, you should not work for me for nothing». So, Daube and Yaron concluded, «When Jacob was offered a reward for his work, it was degradation, not promotion: having lost his status in the family, he became a hireling» [4, p. 62].

Analysis of scientific sources and literature. It looks like since the publication of the article by Daube and Yaron scholars are divided on how to interpret Jacob–Laban relationship. Many commentators agree that by suggesting a wage for Jacob's work Laban discarded family ties [2, p. 783; 23, p. 234; 22, p. 404]. However, some believe that Laban's question «Because you are my kinsman, should you therefore serve me for nothing? Tell me, what shall your wages be?» (Gen 29:15) could be considered as a confirmation of the relative relationship between the two [9, p. 258]. However, all scholars agree that Laban intended to make some profit from the difficult situation of his nephew. In this article, I want to go even further and demonstrate that Laban's attitude towards Jacob can be classified as that of a master to his slave. Before analyzing the arguments, several general observations should be made.

Slavery in the ANE. While analyzing the structure of the ANE society, scholars usually single out three

classes: 1) free people; 2) semi-free people; and 3) slaves [3, p. 49; 12, p. 244]; or sometimes only two: 1) the master class; 2) everybody else [6, p. 92]. The reduction of the structure of the society to only two classes is explained by the dependent position of the semi-free class and by the blurred borders between the second and the third classes [11, p. 152]. We can also assume that in an ancient society most of the people were dependent on somebody else. It is evident from the fact that the term «slave» was not negative in ancient times. It applied to «any subordinate in the social ladder» [24, p.1634; 25, p. 448]. Even the kings might call themselves «slaves» when they referred to their suzerain. Therefore, it was not shameful to become a slave.

The semi-free class was formed by the formerly free people who lost the means of production due to many different reasons and were forced to give themselves or their relatives into debt-slavery. As Isaac Mendelsohn points out, this was the main source of slaves in the Ancient Near East [14, p. 79]. It looks like this class was quite big and the ancient kings quite often even issued special decrees to set the debt-slaves free [24, p.1633] and sometimes even paid their creditors [24, p.1652]. However, it is not clear why they did this. Maybe because the great number of the debt-slaves negatively affected the economy of the country or, what is more probable, in such a way the kings wanted to get the glory of a liberator and win the favor of poor people.

It is also important to note that a clear distinction existed between the debt slaves and chattel slaves. The latter did not have a right for redemption and usually remained slaves for a lifetime. Furthermore, the chattel slaves were treated differently in the law codices [3, p. 53]. The debt slaves were not supposed to be permanent slaves [12, p.245]. Different societies had different restrictions regarding how long a debt slave should serve to his master to cover his or her financial obligations. Thus, the Hammurabi Code prescribed that a debt slave should work three years and be released in the fourth year (§ 117). However, scholars doubt that such an article of the law was being regularly fulfilled. As R. Westbrook pointed out, it was rather «ideal standards than standard practice» [24, p. 1657]. In the Mosaic Law six years of work were prescribed for the debt-slaves (Exod 21:2), however, as it is clear from Jeremiah 34, this law was not always kept. We may assume that it could be very often the case when a former owner did not want to release a slave. Even in the case when slaves were set free some dependency on the former master still existed. As Patterson observed, «Almost universally the former master has established a strong patron-client bond with his freedman» [16, p. 240].

Jacob at the service to Laban. Upon arrival at Laban's house, Jacob fell in love with Rachel and wanted to marry her (Gen 29:18). However, as a bridegroom, he had to pay the so-called *terhatu* or *mohar* (a bride price). Since Jacob could not pay it, the only chance for him to marry was to become Laban's worker and to pay Laban with his service. In this case, Jacob's status in Laban's family might be defined as a debt slave or a pledge. As R. Westbrook describes it, «Debtors could give themselves or persons under their authority to creditors by way of pledge. The resulting conditions were analogous to those of slavery: the pledge lost his freedom and was required to serve the pledgee, who exploited the pledge's labor. Nonetheless, the relationship between debtor and creditor remained one of contract, not property» [24, p. 1636].

There is another striking detail in the Genesis narrative – Laban very quickly agreed upon Jacob's suggestion to work seven years for Rachel. And, when the time of the wedding came, Laban used the opportunity to give Leah to Jacob as well. So, there is an impression that Laban wanted to get rid of his daughters and was happy to give them to anyone who agreed to marry them. His words spoken to Jacob seem to be a clue to understand his intention: «It is better that I give her to you than that I should give her to any other man» (Gen 29:19, ESV). Why is it better for Laban to give his daughter to a poor stranger Jacob who was not much different from a slave than to give her to any other man? The answer to this question can be found in Laban's character. The author of the book of Genesis emphasizes Laban's special interest in wealth. When he saw jewelry presented by Eleazar to his sister Rebecca, he began to curry favor with the servant of Abraham, «As soon as he saw the ring and the bracelets on his sister's arms, and heard the words of Rebekah his sister, 'Thus the man spoke to me,' he went to the man. ... He said, 'Come in, O blessed of the LORD. Why do you stand outside? For I have prepared the house and a place for the camels'» (Gen 24:30-31). Taking into consideration Laban's love for money we can assume that he saw some benefit in giving his daughters to Jacob than to anybody else.

According to the ancient traditions, the bridegroom was supposed to pay the bride price, *terhatu*, and the father of the girl had to provide a dowry. The amount of the bride price during the Old Babylonian period varied from 1 to 40 shekels [20, p. 135] and was approximately equal to the price of a slave girl [21, p. 117]. Later, in the time of the

Neo-Babylonian Empire, the tradition to pay the bride price vanished and only the dowry remained as a marriage gift [20, p. 132]. However, in the period of the biblical patriarchs, the bride price was one of the highest, up to thirty shekels [21, p. 135]. Most probably, Jacob had to pay Laban about sixty shekels for both daughters. However, Laban had to provide the dowry for Leah and Rachel. The dowry might consist of many different items like silver, jewelry, household goods, slaves, etc. [15, p. 28; 21, p. 139] and usually much exceeded the bride price [20, p. 154]. Therefore, Laban had to give Jacob much more than Jacob's *terhatu*. If Laban gave his daughters to somebody else, most probably, he would not be able to avoid giving the full dowry, however, he could cheat on Jacob and keep the dowry with himself. The following narrative reveals that most probably Laban's daughters have not received from their father what they expected to get. «Then Rachel and Leah answered and said to him, 'Is there any portion or inheritance left to us in our father's house? Are we not regarded by him as foreigners? For he has sold us, and he has indeed devoured our money'» (Gen 31:14-15). If this consideration is true then Laban's words, «It is better that I give her to you than that I should give her to any other man» (Gen 29:19) might be understood as a hint indicating that Laban from the very beginning wanted to cheat on Jacob.

Having finished fourteen years of work for his wives Jacob should not be considered a slave anymore. He must get a status of a hired worker, a shepherd. As J. Finkelstein points out, the story about Jacob and Laban fits very well the ancient owners-shepherds' milieu [5, p. 32] and Laban's treatment of Jacob might be explained through the lens of the existing at that time legal traditions.

There is a big number of the survived Old Babylonian contracts between the cattle-owners and the shepherds, which shed a lot of light on the biblical text [5; 8; 17]. Usually, according to the survived contracts, shepherd's payment depended upon the increase in livestock. A certain ratio of the flock increase was anticipated and shepherds could get all the lambs beyond the stipulated number. For example, at Larsa the increase of 80 lambs per 100 ewes was expected [17, p. 5]. It means the shepherd could get all that exceeds this percentage. However, except for the increase of the flock population, shepherds might have had other liabilities like returning wool or dairy products [13, p.497]. Furthermore, the shepherds were responsible for any loss or decrease in the flock population and were obliged to repay for it [10, p. 66]. In case if the loss was caused by reasons beyond the control of a shepherd, he was exempted from repayment but was obliged to provide proof of it, like the skin of an animal killed by a lion [17, p. 6]. If one takes into consideration all the liabilities of the shepherds, it becomes clear that it was a risky business. As Andrew Mein points out, the big number of records when the shepherds were not able to meet the stipulations of the contract suggests that «the owners may have had a keen eye for a feasible return» [13, p. 498] and did not allow shepherds to get rich easily. Although the stipulations of the contract were exactly prescribed there was enough room for maneuvering for the owner.

Jacob complained that Laban changed his wages ten times (Gen 31:41). These words might be an indicator that Laban changed the conditions of the contract to diminish Jacob's wage as much as possible. The case of spotted and white sheep is a very good illustration of how Laban treated Jacob (Gen 30:31-43). When Laban asked what wage Jacob would like to get, Jacob suggested Laban give him all the spotted cattle as payment. J. Finkelstein observed that usually the sheep were white and the goats were black and the percentage of the dark-colored animals in the flock was very insignificant [5, p. 33]. Under such conditions Jacob was not supposed to get a big remuneration. However, Laban wanted to be sure that Jacob would get almost nothing and separated all the spotted and pecked animals and entrusted them to his sons (Gen 30:35-36). What is surprising – Laban even did not disguise his intention to give Jacob nothing.

A dialogue between Laban and Jacob on the road to Canaan illuminates Laban's attitude toward his son-in-law. «Then Laban answered and said to Jacob, the daughters are my daughters, the children are my children, the flocks are my flocks, and all that you see is mine» (Gen 31:43, ESV).

Laban openly asserts that Jacob owns nothing and all the property belongs only to him. However, there is one more very peculiar detail in this statement. Laban even claims that the daughters and their children do not belong to Jacob. Such a statement could be very surprising but there is nothing unusual in it if it is considered in the context of the owner-slave relationship. According to the Covenant Code, a slave who fulfilled six years of work and is freed cannot take his wife with him if she was given to him by a master.

«When you buy a Hebrew slave, he shall serve six years, and in the seventh, he shall go out free, for nothing. If he comes in single, he shall go out single; if he comes in married, then his wife shall go out with him. If his master gives

him a wife and she bears him sons or daughters, the wife and her children shall be her master's, and he shall go out alone» (Exod 21:2–4, ESV).

A similar law could be found among the Laws of Ur-Namma, which means that it was common in ancient times. «If a male slave marries a female slave, his beloved, and that male slave (later) is given his freedom, she/he will not leave (or: be evicted from?) the house» [18, p. 17].

In the light of this law, it becomes evident that Laban treats Jacob as a slave. Even though 14 years of Jacob's labor for the wives are over, Laban does not recognize the free status of his son-in-law. For him Jacob is still a slave and if he wants to go from the master he must go alone.

One more detail should be mentioned. The period of Jacob staying at Laban's house was twenty years (Gen 31:38, 41). Jacob himself explained this period as consisting of two parts—serving for the wives and the flock. «These twenty years I have been in your house. I served you fourteen years for your two daughters, and six years for your flock, and you have changed my wages ten times» (Gen 31:41, ESV). However, the period of six years of labor fits very well the law of Exod 21:2 and can be considered as a term of debt-slavery service. It is striking that the Lord urged Jacob to return to Canaan exactly after his six years of work at Laban's house. In this case, the twenty years might be presented as 14 years serving for the wives and 6 years for himself. Most probably, Laban intended to keep Jacob in his household as a lifetime slave and only God's intervention changed his intentions.

Conclusions. Laban's treatment of Jacob might be better understood in the light of the slave-master relationship. Laban's speech (Gen 31:41) reveals that Laban perceived Jacob as a slave. This notion can explain Laban's undisguised unwillingness to pay Jacob. The story of Jacob sheds a lot of light on the perception of slavery in ancient times. First of all, the border between a slave and a poor man without means of production was pretty much blurred. Most probably, Jacob did not perceive himself as a slave after he had finished fourteen years of service for his wives but Laban treated him exactly as a slave. Also, the status of women even born to a free man (like Laban's daughters) did not differ very much from that of slaves. Since the daughters had to leave the family when married and even took with themselves a part of the property as a dowry they might be considered as a source of expenses. Also, this story reveals how difficult it was to change the status from a slave to a fully free man. Even after being set free, a person might remain dependent on his former master and eventually become a slave again.

References

1. Andersen N. Slave Systems of the Old Testament and the American South: A Study in Contrasts. *Studia Antiqua*. 2003. Vol. 3, no. 1. P. 47–80.
2. Boice J. M. *Genesis: An Expository Commentary*. Grand Rapids, MI: Baker Books, 1998. 1298 p.
3. Chirichigno G. C. *Debt-Slavery in Israel and the Ancient Near East*. Sheffield: Sheffield Academic Press, 1993. 409 p.
4. Daube D., Yaron R. Jacob's Reception by Laban. *Journal of Semitic Studies*. 1956. Vol. 1, no. 1. P. 60–62.
5. Finkelstein J. J. An Old Babylonian Herding Contract and Genesis 31:38 f. *Journal of the American Oriental Society*. 1968. Vol. 88, no. 1. P. 30–36.
6. Gelb I. J. From Freedom to Slavery. *Gesellschaftsklassen Im Alien Zweistromland Und Den Angrenzenden Gebeiten-XVIII: Recontre Assyriologique Internationale, Munich, 29. Juni Bis 3. Juli 1970* / ed. by D. O. Edzard. Munich, 1972. P. 81–92.
7. Gordon C. H. Biblical Customs and the Nuzi Tablets. *Biblical Archaeologist*. 1940. Vol. 3, no. 1. P. 1–12.
8. Green M. W. Animal Husbandry at Uruk in the Archaic Period. *Journal of Near Eastern Studies*. 1980. Vol. 39, no. 1. P. 1–35.
9. Hamilton V. P. *The Book of Genesis, Chapters 18-50 (New International Commentary on the Old Testament)*. Grand Rapids, MI: Wm. B. Eerdmans Publishing Co., 1995. 733 p.
10. Johns C. H. W. *Babylonian and Assyrian Laws, Contracts and Letters*. New York: Charles Scribner's Sons, 1904. 446 p.
11. Lindgren J. Measuring the Value of Slaves and Free Persons in Ancient Law. *Chicago-Kent Law Review*. 1995. Vol. 71, no. 1. P. 149–215.
12. Liverani M., Tabatabai S. *The Ancient Near East: History, Society and Economy*. London, New York: Routledge/Taylor & Francis Group, 2014. 619 p.

13. Mein A. Profitable and Unprofitable Shepherds: Economic and Theological Perspectives on Ezekiel 34. *Journal for the Study of the Old Testament*. 2007. Vol. 31, no. 4. P. 493–504.
14. Mendelsohn I. Slavery in the Ancient Near East. *Biblical Archaeologist*. 1946. Vol. 9, no. 4. P. 74–88.
15. Mendelsohn I. The Family in the Ancient Near East. *The Biblical Archaeologist*. 1948. Vol. 11, no. 2. P. 24–40.
16. Patterson O. *Slavery and Social Death: A Comparative Study*. Cambridge, Mass: Harvard University Press, 1982. 511 p.
17. Postgate J. N. Some Old Babylonian Shepherds and Their Flocks. *Journal of Semitic Studies*. 1975. Vol. 20, no. 1. P. 1–21.
18. Roth M. T., Hoffner H. A., Michalowski P. *Law Collections from Mesopotamia and Asia Minor*. Atlanta, GA: Scholars Press, 1997. 304 p.
19. Speiser E. A. New Kirkuk Documents Relating to Family Laws. *AASOR*. 1930. No. 10. P. 1–73.
20. Stol M. Payment of the Old Babylonian Brideprice. Looking at the Ancient Near East and the Bible through the Same Eyes: *Minha LeAhron: A Tribute to Aaron Skaist* / ed. by A. J. Skaist, K. Abraham, J. Fleishman. Bethesda, Md, 2012. P. 131–167.
21. Stol M., Richardson H., Richardson M. E. J. *Women in the Ancient Near East*. Boston, Berlin: De Gruyter, 2016. 708 p.
22. Waltke B. K., Fredricks C. J. *Genesis: A Commentary*. Grand Rapids, MI: Zondervan, 2001. 656 p.
23. Wenham G. J. *Word Biblical Commentary*. Dallas: Word, Incorporated, 2002. Vol. 2: Genesis 16–50. 560 p.
24. Westbrook R. Slave and Master in Ancient Near Eastern Law. *Chicago-Kent Law Review*. 1995. Vol. 70, no. 4. P. 1631–1676.
25. Williams P. J. ‘Slaves’ in Biblical Narrative and in Translation. *On Stone and Scroll: Essays in Honor of Graham Ivor Davies* / ed. by J. K. Aitken, K. J. Dell, B. A. Mastin. Berlin, 2011. P. 441–452.

РЕЛІГІЄЗНАВЧІ НАУКИ

УДК 364.3.056.24

Doi: 10.55315/graphic.1.2021.12-19

Тематична рубрика: релігієзнавство.

**МОНІТОРИНГ УМОВ ЖИТТЯ ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ В УКРАЇНІ
ЗА УМОВ ПАНДЕМІЇ COVID-19
(НА ПРИКЛАДІ ЄВАНГЕЛЬСЬКИХ ХРИСТІЯН-БАПТИСТІВ)****Ольга Полумисна****кандидат філологічних наук, доцент***Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна**м. Харків, Україна*E-Mail: polumisna.olga@gmail.comORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4289-0588>

Анотація. У статті з'ясовано, що пандемія Covid-19 суттєво вплинула на взаємовідносини у суспільстві. Посилилося й без того вразливе становище осіб з інвалідністю. Все, що було прихованим, завуальованим у ставленні до них з боку соціуму, проявилось повною мірою. Зазначено, що в таких умовах потрібно обов'язково моніторити умови життя осіб з інвалідністю як найбільш вразливої категорії населення, які зараз ігноруються, оскільки страждають здорові люди. Визначено, що соціальна та медична сфери виявилися найбільш нестійкими в умовах пандемії щодо допомоги вразливим категоріям населення. Офіційні заяви, постулати не віднайшли повного втілення в життя, не дають відповіді на всі питання та не завжди збігаються з дійсністю. Заходи реагування на Covid-19 погіршили доступ до послуг осіб з інвалідністю. З'ясовано, що релігійна сфера виявилася найстабільнішою. Це ми зрозуміли, дослідивши діяльність громади євангельських християн-баптистів. Для них характерними виявилася консолідована допомога соціально незахищеним вірянам – людям з інвалідністю, що проявилось в соціальній, медичній і релігійній сферах. Проведені інтерв'ю та анкетування констатують, що лише завдяки організованій роботі вірян було забезпечено своєчасну допомогу особам з інвалідністю. Окрім того, встановлено, що в українських ЗМІ досить багато статистичної інформації про Covid-19. Натомість фактично відсутні повідомлення про стан інфекційних відділень, про необхідні обладнання, не висвітлюються історії хворих осіб з інвалідністю, журналісти фактично не спілкуються з медиками щодо цієї ситуації. Відсутні є аналітичні матеріали, які б аналізували ситуацію та спрямовували у виборі адекватних рішень.

Ключові слова: особа з інвалідністю, Covid-19, євангельські християни-баптисти.

**MONITORING OF THE LIVING CONDITIONS OF PEOPLE WITH
DISABILITIES IN UKRAINE UNDER THE CONDITIONS OF THE
COVID-19 PANDEMIC
(ON THE EXAMPLE OF EVANGELICAL CHRISTIAN BAPTISTS)****Olga Polumysna****PhD (philological sciences), associate professor***V.N. Karazin Kharkiv National University**Kharkiv, Ukraine*E-Mail: polumisna.olga@gmail.comORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4289-0588>

Abstract. The article finds that the Covid-19 pandemic has significantly affected social relations and exacerbated the already vulnerable situation of people with disabilities. Everything that was hidden, veiled in relation to people with disabilities by society, was fully manifested. It is stated that in these conditions it is necessary to monitor the living conditions of people with disabilities as the most vulnerable category of the population, which are currently ignored because healthy people suffer. It was determined that the social and medical spheres proved to be the most unstable in the context of the pandemic in terms of assistance to vulnerable groups. Official statements, postulates have not been fully implemented, do not answer all questions and do not always coincide with reality. Covid-19 response measures have impaired access to services for people with disabilities. It turned out that the religious sphere turned out to be the most stable, which we understood when we studied the activities of the evangelical Baptist community. They were characterized by consolidated assistance to socially vulnerable believers, people with disabilities, which manifested itself in the social, medical and religious spheres. Interviews and questionnaires revealed that it was only through the organized work of the faithful that timely assistance to people with disabilities was provided. In addition, it was found that the Ukrainian media has a lot of statistical information about Covid-19, but in fact there are no reports on the state of infectious diseases departments, the necessary equipment, no stories of sick people with disabilities, journalists do not actually talk to doctors about this situation. There are no analytical materials that would analyze the situation and guide in the choice of adequate solutions.

Key words: a person with a disability, Covid-19, Evangelical Baptists.

Вступ. На сьогодні в Україні станом на 2020 рік 2 млн 700 тис. осіб мають інвалідність. З них 222 тис. осіб – 1 групу інвалідності, та 163 тис. дітей з інвалідністю» [10]. Під час пандемії коронавірусу суспільство відчуло на собі усі складнощі локдауну: обмеження спілкування, працевлаштування, пересування тощо. Особливо це відбилося на вразливій категорії населення – людях з інвалідністю. Окрім того, що людина з інвалідністю має проблеми зі здоров'ям і через це потрапляє до групи ризику, хто може у першу чергу захворіти на Covid-19 («гостре респіраторне захворювання, викликане новим людським коронавірусом (SARS-CoV-2, також відомим як «вірус, що викликає захворювання Covid-19), асоціюється з підвищеною смертністю серед осіб ≥ 60 , а також осіб з супутнім патологічним станом, таким як серцево-судинні захворювання, хронічні респіраторні захворювання, діабет і рак» [16]), вона ще є залежною від сторонньої допомоги, і внаслідок цього ізольованою та неспроможною самостійно вижити. Метью Шааф, директор Freedom House, говорить: «В Україні, як і в багатьох інших країнах, криза має непропорційний негативний вплив на становище бідних верств населення та вразливих груп, викриваючи той факт, що наші суспільства все ще недостатньо докладають зусиль для захисту всіх людей без винятку. І що наші політики у сфері реагування на наслідки кризи часто непропорційно шкодять найуразливішим групам населення неналежним чином» [13]. До локдауну віряни мали можливість відвідувати церкву, спілкуватися між собою, допомагати та відвідувати вдома людей з інвалідністю. На жаль, це припинилося з початком пандемії коронавірусу та ізоляції людей. Фактично відсутньою є комунікація церкви з людьми, зокрема з тими, що мають інвалідність. Можемо відзначити, що локдаун не лише релігійний, але й соціальний та медичний. Люди втратили можливість заробітку, суттєво зменшилась кількість робочих місць. Життя людей з інвалідністю в цих умовах погіршилося, оскільки до локдауну їм було проблемно працевлаштуватися, під час локдауну ситуація ще більше ускладнилася.

Мета статті полягає в окресленні умов життя людей з інвалідністю євангельських християн-баптистів в Україні в умовах пандемії Covid-19: медичний, соціальний та релігійний аспекти. **Для досягнення мети** було виконано чотири завдання: (1) визначено проблемні медичні аспекти; (2) охарактеризовано соціальні обмеження; (3) проаналізовано карантинні заходи для релігійних організацій; (4) проведено анкетування осіб з інвалідністю євангельських християн-баптистів з метою визначення рівня реакції самих реципієнтів на ситуацію, що склалася.

Ключові дефініції дослідження. Медичний локдаун – це обмеження дій людей через медичні показання, які можуть погіршити стан здоров'я та вплинути на якість життя людей. Соціальний локдаун – це обмеження дій людей, пов'язаних із соціальними аспектами: комунікацією, ізоляцією, самотністю, відсутністю/наданням допомоги. Релігійний локдаун – це обмеження дій вірян, які протягом певного часу не можуть відвідувати релігійні установи, здійснювати богослужіння, допомагати нужденним людям

через ризик для власного здоров'я. Індивідуальний локдаун – це обмеження руху і спілкування людей, що впливає на їхній як внутрішній, так і зовнішній стан: самотність, відірваність від соціуму, погіршення самопочуття, настрою, зміна ваги й т.д.

Виклад основних матеріалів дослідження почнемо з найгострішого питання на сьогодні – це рівень медичного обслуговування осіб з інвалідністю в Україні, у т.ч. і євангельських християн-баптистів. Особа з інвалідністю на період карантину зазнала дискримінації, особливо у сфері здоров'я, через «відсутність доступної інформації та середовища, а також через причину вибірковості у медичних керівних положеннях та протоколах, які здатні поглибити дискримінацію, з якою люди стикаються при отриманні медичної допомоги» [1]. Тобто, ми бачимо певне упереджене ставлення до осіб з інвалідністю стосовно якості та цінності їхнього життя для суспільства. Як приклад, представники ООН наводять керівництво щодо сортування при розподілі дефіцитних ресурсів за такими критеріями, як проблеми зі здоров'ям, висока потреба сторонньої допомоги в повсякденному житті, «вразливість», ймовірність «успішного лікування», а також припущення «тривалості життя» у випадку, якщо пацієнт виживе. Окрім того, системи охорони здоров'я здійснюють тиск на осіб з інвалідністю і членів їхніх сімей, щоб вони відмовились від реанімаційних заходів [1]. У першу чергу, відповідальність за надання допомоги лежить на державі, жодна людина без винятку має право на допомогу, якщо є загроза її життю. Дайніус Пюрас, один з експертів ООН, зазначає: «Люди з інвалідністю, люди похилого віку, співтовариства меншин, внутрішньо переміщені особи <...> – ці та інші групи потребують допомоги урядів» [11].

Особлива небезпека загрожує особам з інвалідністю, які знаходяться у спеціалізованих закладах. Міжнародні організації відзначають, що в цих установах зареєстровано високий рівень інфікування та смертності: від 42 % до 57% від загальної кількості загиблих через Covid-19. По-перше, це пов'язано із супутніми захворюваннями, а також складністю щодо дистанціювання між пацієнтами та співробітниками, активним звільненням останніх. Саме в таких закладах найчастіше порушуються права людини: насилля, ізоляція, зневажливе ставлення.

Всесвітня організація охорони здоров'я розробила тимчасове керівництво «Профілактика інфекцій та інфекційний контроль у закладах довготривалого догляду в контексті спалаху Covid-19», у якому пропонує контролювати стан співробітників та пацієнтів, обмежувати відвідування, соціально дистанціюватися, проводити протиепідемічні заходи, прибирати та дезінфікувати приміщення, дотримуватися режиму зміни білизни, обмеження руху/перевезень. Завдяки проведенню моніторингу, що здійснювався Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини під час карантину, було виявлено порушення прав цієї категорії населення: на первинний та повторний огляди МСЕК для отримання висновку про інвалідність; на охорону здоров'я. У зв'язку із припиненням роботи громадського транспорту особи з інвалідністю не мали можливості пройти життєво необхідні медичні процедури; на своєчасне отримання застрахованими особами матеріального забезпечення та послуги лікування у разі нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, а також фінансування реабілітації після інсульту та інфаркту в оздоровчих закладах; на пільговий проїзд; на реабілітаційні послуги, у зв'язку із припиненням роботи відповідних закладів тощо» [14].

На сайті «Національної Асамблеї людей з інвалідністю України» розкриваються проблеми таких людей у період пандемії. Генеральним секретарем НАІУ Вікторією Назаренко прокоментовано ситуацію з листом, який отримав Віктор Булка (радник Голови Херсонської ОДА з дотримання прав людей з інвалідністю) на своє звернення до голови Херсонської ОДА Гусева Юрія щодо питань інвалідності під час пандемії. Вона робить акцент на сухості викладу інформації. Дійсно, офіційна відповідь є ґрунтовною і стосується поліпшення умов осіб з інвалідністю. Але В. Назаренко задається питаннями, які справді їх турбують: «Хочеться спитати: де люди з інвалідністю, в родинах яких виховуються діти з інвалідністю?

Чому сьогодні телефонують з маленьких міст і селищ області з проханням про допомогу? Питають, з ким буду я – людина з інвалідністю, коли захворіє моя мама? Де буде отримувати медичні послуги, пов'язані з корона вірусною інфекцією Covid-19 лежача людина або людина, яка має важкі психічні або інтелектуальні порушення? Конкретно скільки людей в області отримують послугу «соціальне таксі» для проходження гемодіалізу? Чи передбачає обласний бюджет матеріальну допомогу людям з інвалідністю,

які опинилися в важких сімейних обставинах? Де можна пройти безкоштовне тестування на Covid-19 опікунам осіб з інвалідністю? Що конкретно в цих умовах зроблено Херсонським обласним відділенням Фонду соціального захисту інвалідів у сфері працевлаштування осіб з інвалідністю? Які заходи вживаються в інтернатних закладах для недопущення спалаху інфекції? Чи є в області соціальне замовлення?» [9]. Тобто, про ці проблеми влада не знає або удає, що не знає. Це свідчить про певну відірваність керівників від дійсності, від реального стану речей, відсутність комунікації між владою та особами з інвалідністю, громадськими організаціями, які представляють інтереси цієї групи людей.

Надзвичайно гостро під час пандемії постало питання комунікації досліджуваної категорії людей в соціумі, оскільки вони змушені залишатися вдома, відвідати їх теж може не кожен, їхні потреби особливо не враховуються, що може загрожувати їхньому життю та здоров'ю. Відповідно, уряд має подбати про їхню підтримку, у першу чергу, офіційну, з боку різних соціальних служб. На разі у світі не забезпечується систематичне надання інформації про заходи боротьби з вірусом для осіб з інвалідністю у доступних форматах. Окрім того, деякі особи з інвалідністю (з психосоціальними відхиленнями, аутизмом) не можуть тривалий час перебувати в ізоляції, їм постійно потрібно виходити на вулицю.

Каталіна Девандас відзначила, що дуже мало заходів проводиться для того, щоб їх захистити: «Інваліди вважають, що про них забули. ... Ті, хто не може самостійно їсти, одягатися і митися, не здатні вживати такі заходи для стримування вірусу, як соціальна дистанція та самоізоляція» [2]. Вона підкреслила необхідність працювати, не виходячи з дому, отримувати відпустку, що оплачується, щоб мати гарантований дохід. Окрім того, вона також наголосила на тому, що «обмеження контактів з близькими людьми робить інвалідів зовсім незахищеними від зловживань і зневаги у спеціалізованих закладах» [2]. У цьому контексті відстоює інформаційну доступність: «Кампанії інформування громадськості та інформація від державних органів охорони здоров'я повинні бути доступні мовою жестів та за допомогою різних засобів та форматів, включаючи всі, що є: цифрові технології, субтитри, радіорелейні послуги, текстові повідомлення, адаптовані тексти» [2]. Звичайно, що у такому випадку потрібно проводити опитування осіб з інвалідністю щодо якості їхнього життя, а також сприяти забезпеченню їхньої присутності у всіх важливих подіях.

У «Доповіді щодо ситуації з правами людини в Україні», підготовленій за результатами роботи Моніторингової місії Організації Об'єднаних Націй з прав людини в Україні, звітуються про стан осіб з інвалідністю під час пандемії. Виступ починається цитатою жінки, яка працює у сфері прав людини осіб з інвалідністю: «Для осіб з інвалідністю зараз похід до магазину – просто жах» [8]. Характеризуючи вплив Covid-19 на людей з інвалідністю, доповідач наголошує на тому, що «заходи реагування на Covid-19 погіршили доступ до соціальних послуг для осіб з інвалідністю. Особливо вразливими були жінки з інвалідністю, одинокі матері дітей з інвалідністю, сім'ї, в яких кілька осіб мають інвалідність та інші [12, с. 59]. В інформаційній записці «Вплив пандемії Covid-19 на людей з інвалідністю в Україні» зазначається: «Криза, спричинена Covid-19, також виявила значний розрив між наявними соціальними послугами у громаді та реальними потребами осіб з інвалідністю. До того ж карантин ще сильніше загострив ізоляваність і відчуженість осіб з інвалідністю в Україні» [8].

Також наголошується на неефективності дистанційного навчання для дітей з інтелектуальними та психосоціальними порушеннями, оскільки потрібно було підтримувати особистий контакт з учителями. Окрім того, у багатьох відсутні необхідні технічні засоби для онлайн-навчання. Особливе занепокоєння становлять особи з інтелектуальними та психосоціальними порушеннями, оскільки призупинено «надання послуг денного догляду в реалізації програм фізичної та психосоціальної реабілітації, а також через їхню неминучу виписку з психіатричних лікарень без будь-яких пропозицій щодо альтернативних форм підтримки у громадах внаслідок скорочення державного фінансування» [8]. Як повідомляє «Укрінформ», «Міністерство соціальної політики хоче посилити захист людей з інвалідністю в умовах Covid-19». Наведено слова Б. Лебедцова, заступника міністра соціальної політики: «Йдеться про адресну доставку засобів індивідуального захисту та гігієни таким незахищеним верствам населення, як особи з інвалідністю, посилення захисту їхніх прав в умовах пандемії Covid-19, попередження поширення Covid-19 в спеціалізованих закладах проживання осіб з інвалідністю, недопущення дискримінації цієї категорії осіб на робочих місцях, у медичних закладах, забезпечення реалізації повноцінного медичного

огляду та доступу до медичних послуг» [10].

В «Укрінформ» є публікація, у якій наводяться слова з листа Президента України В. Зеленського до Д. Шмигала про посилення підтримки осіб з інвалідністю для мінімізації ризиків від Covid-19: «Вони вже мають суттєвий рівень втрати здоров'я, і для них пандемія означає збільшення ризику для життя та появу ще більших ускладнень» [15]. В «Українському тижні» в контексті впливу соціальної ізоляції на людей побіжно згадується про людей з інвалідністю: «Надзвичайно актуальним питання ізоляції є для людей з особливими потребами. За даними дослідження «Sense», 50% осіб з інвалідністю є постійно самотніми» [4]. На сайті видання «Громадський простір» наводиться інформація про допомогу благодійної організації «Карітас України» людям з інвалідністю у рамках проєкту «Реагування на надзвичайну ситуацію в окремих регіонах України, пов'язане зі спалахом Covid-19», працівники якої розвезли продуктові набори по домівках особам з інвалідністю [7].

Надзвичайно мало в українському медіапросторі інформації про Covid-19 та тим, як виживати людині з інвалідністю в такій ситуації. Медіа повинні повною мірою висвітлювати, надавати доступ до таких повідомлень, але, на жаль, ми бачимо лише статистичну інформацію. Журналісти лише повідомляють про кількість хворих на Covid-19. При цьому не пишуть про стан інфекційних відділень, про необхідність обладнання, не висвітлюються історії хворих людей з інвалідністю, журналісти фактично не спілкуються з медиками щодо цієї ситуації. Відсутніми в ЗМІ є аналітичні матеріали, які б аналізували ситуацію та спрямовували людей у виборі адекватних рішень. Ця проблема є відкритою не лише в Україні, а й у світі.

Проблему медіації інформації про Covid-19 досліджують учені Австралії. Так, наприклад, опублікована стаття «Fighting for survival: persons with disabilities' activism for the mediatisation of Covid-19 information» («Боротьба за виживання: активність людей з інвалідністю щодо медіації інформації Covid-19») [3] за авторства Nhamo Anthony Mhiripiri, Ratidzo MidziFirst, які досліджували, яким чином державні органи передавали повідомлення про Covid-19 через телебачення і наскільки придатним був телевізійний вміст зі станцій США, Великобританії, Зімбабве та Нової Зеландії для осіб з порушеннями слуху.

Моніторингова місія ООН з прав людини в Україні відзначає, що «Уряд не збирає дані про випадки Covid-19 з розбивкою за інвалідністю. Відсутність ясності щодо того, якою мірою особи з інвалідністю потерпають від Covid-19 в Україні, є перешкодою на шляху вироблення ефективних заходів реагування на Covid-19 з урахуванням потреб людей з інвалідністю» [5]. Ними було проведено 86 напівструктурованих інтерв'ю з 20 чоловіками та 68 жінками, які мають інвалідність і виявлено низку порушень: брак доступу до лікування, медичних послуг, перебої з постачанням лікарських засобів, призупинення планового лікування та очних консультацій у лікарів, закриття певних лікарень. Особи з порушенням слуху стикалися з перешкодами в отриманні консультацій Інтернетом або телефоном, призупиненням роботи громадського транспорту, збільшенням фінансових перешкод, затримкою в отриманні життєво-необхідних лікарських препаратів. Інформація про запобігання Covid-19 не завжди оприлюднювалася доступними засобами та в доступному форматі, вони відчували себе самотніми та ізольованими; лише одиницям вдалося отримати послуги з охорони психічного здоров'я тощо [5].

Краща ситуація під час пандемії склалася у тих, хто перебував у протестантському середовищі України. Це, в першу чергу, пояснюється тим, що, за словами О. Гордєєва, автора книги «Церква на Майдані», для вірян цієї течії релігійна віддаленість є свого роду нормою, оскільки ця спільнота самостійно обирає місця для релігійних богослужінь. За часів Радянського Союзу приватні приміщення слугували протестантам у ролі молитовних будинків, тому коли пандемія обмежила доступ до церковних будівель – квартири та приватні будинки, – стверджує О. Гордєєв, – добре уклалися у стратегію боротьби з Covid-19 [6]. Але навіть серед протестантів не всі були готові до нової реальності. Знайшлися віряни, у т.ч. й особи з інвалідністю, які вважають, що карантин – це виняток із правил, а не норма. Для встановлення реальної ситуації ми вирішили провести анкетування в декількох громадах євангельських християн-баптистів міста Києва. До анкетування долучилося понад 70 осіб, які за допомогою тестових питань окреслили реальну ситуацію таких членів церкви.

Євангельські християни-баптисти під час опитування зазначили, що комунікація між членами їхньої

громади під час пандемії коронавірусу зазнала негативних змін (58 %). Близько 30,4% зазначили, що комунікація не погіршилася, 11,6% особливо нічого не відчули. Найбільш вразливою групою людей, яка зазнала складнощів під час пандемії, є люди з інвалідністю. Члени громади баптистів намагаються допомагати один одному і особливо людям, які мають певну інвалідність. На запитання: «У межах своєї громади євангельські християни-баптисти спілкуються і допомагають людям з інвалідністю» 84,1 % респондентів відповіли, що допомагають цій категорії людей і постійно з ними спілкуються; 5,3 % жодним чином не підтримували спілкування та не допомагали людям з інвалідністю, і частково підтримували 11,6 % серед опитаних.

Можемо помітити тенденцію, що євангельським християнам-баптистам не бракувало інформації про саму пандемію коронавірусу, про перебіг захворювання у людей, про основні симптоми, але при цьому багато хто відзначає низку недоліків, пов'язаних з українськими ЗМІ та їхнім висвітленням пандемії:

- перевага негативної інформації над позитивною: акцент на смерті;
- відсутність інформації про одужання, спілкування з цими людьми з метою з'ясування наслідків, якості життя тощо;
- багатьом не вистачало журналістського заглиблення в тему коронавірусу, лише поверховий огляд інформації;
- замовчування правдивої, достовірної інформації.

Непогана обізнаність людей з інформацією про Covid-19 пояснюється тим, що більшість із них черпає інформацію із соціальних мереж (85,5 %), телебачення все-таки подає її дозовано – 13 %, з газет – 1,5 %, із радіо фактично не беруть інформацію. На запитання «Чи мас-медіа публікує достатню кількість матеріалів, що стосуються осіб з інвалідністю євангельських християн-баптистів» 40,6% відповіли, що їм не вистачає інформації про і для себе, 17,4% респондентам достатньо інформації про них у мас-медіа, 42% – взагалі не звертали на це уваги. Загалом ці люди суттєво постраждали під час локдауну не лише у сфері комунікації, а й у сфері зайнятості. Так, 49,3% опитаних були частково позбавлені заробітку, 17,4% – жодним чином не постраждали, 11,6% – втратили роботу, 21,7% – не звертали на це уваги.

Попри обіцянки влади (Б. Лебедцова, заступника міністра соціальної політики) адресно доставляти засоби індивідуального захисту та гігієни незахищеним верствам населення, зокрема людям з інвалідністю, більшість з опитаних нічого не чула про це (56,5%); 23,2% респондентів знають цю інформацію, 20,3% говорять, що держава їх цим не забезпечує. Не особливо захищеними почувають себе особи з інвалідністю євангельські християни-баптисти, перебуваючи на роботі та в медичних закладах. У медзакладах їм, у першу чергу, мають надавати допомогу. При цьому 49,3% зазначають, що хоч і рідко, але їм достатньо приділяють увагу медичні робітники, 31,9% – задоволені послугами, 18,8% – не отримали достатньої уваги та допомоги, звернувшись до лікарів. Отже, те, що постулюється офіційними документами, дещо відрізняється від ситуації на практиці.

Ми можемо побачити, яким чином члени громад євангельських християн-баптистів піклуються про своїх підопічних – осіб з інвалідністю. Реабілітаційний комплекс у Луцьку, який служить людям з інвалідністю при церкві «Фіміам», представляє, як зазначено на сайті, модель роботи з людьми з інвалідністю для зацікавлених людей з інших областей України. З інтерв'ю з Оленою Миколаївною Нечипорук, пресекретарем церкви в м. Луцьк, стає відомо, що діяльність комплексу охоплює 3 основні напрямки: фізичну реабілітацію, проживання з підтримкою, тренувальний центр фізичних терапевтів.

Окрім того, цей заклад сприяє активному спілкуванню осіб з інвалідністю. До пандемії це відбувалося офлайн: створювалися табори для людей з інвалідністю, розподілені на табори для дорослих та табори для сімей. Організовується 1 раз на місяць клубна зустріч для людей з інвалідністю під назвою «Нові можливості», де можна шукати нові знайомства та знаходити спільними зусиллями нові можливості, розвивати їх у собі. Окрім того, тут функціонує студія «Творчість» та «Джой», де відбувається спілкування дітей, підлітків, молоді, надається соціальна та духовна підтримка учасникам. Зустріч проводиться теж раз на місяць. Організатори моніторять потреби дітей з інвалідністю. Тут матеріально допомагають: проводять онлайн-навчання протягом 3-4 місячних курсів, видають дипломи, навчання відбувається при церкві. На комп'ютерах встановлене якісне програмне забезпечення. Під час епідемії команда служителів продовжує дарувати подарунки на свята, систематично відвідує та спілкується з людьми з інвалідністю.

Для інформаційного забезпечення людей з інвалідністю євангельських християн-баптистів створено інформаційний сайт «Світогляд», на якому можна дізнатись про новини, пов'язані з їхньою конфесією. На сайті розміщено статті, інтерв'ю, відео, різного тематичного спрямування, біблійні заповіді тощо.

Висновки. Як бачимо, пандемія коронавірусу лише посилила й без того вразливе становище осіб з інвалідністю. Фактично те, що було прихованим, завуальованим у ставленні них з боку соціуму, проявилось повною мірою: кожна людина думає лише про себе, переймається власною безпекою, як це було і в давні часи: про людину з інвалідністю забували й не цікавилися її станом під час великих пандемій, воєн, оскільки вважали, що їх життя не є цінним і важливим для суспільства. Тож, у таких умовах потрібно обов'язково моніторити умови життя осіб з інвалідністю як найбільш вразливої категорії населення. Це зараз ігнорується, оскільки страждають здорові люди. Як бачимо, соціальна та медична сфери виявилися найбільш нестійкими в умовах пандемії щодо допомоги вразливим категоріям населення. Офіційні заяви, постулати не віднайшли повного втілення в життя, не дають відповіді на всі питання та не завжди збігаються з дійсністю. Заходи реагування на Covid-19 погіршили доступ до послуг людей з інвалідністю.

Релігійна сфера виявилася найстійкішою і найстабільнішою. Це ми зрозуміли, дослідивши діяльність громади євангельських християн-баптистів. Для них характерними є консолідована допомога соціально незахищеним вірянам – особам з інвалідністю, що проявилось і в соціальній, і в медичній, і в релігійній сферах. Проведені інтерв'ю та анкетування дають підстави стверджувати, що лише завдяки організованій роботі вірян було забезпечено своєчасну допомогу людям з інвалідністю. Окрім того, встановлено, що в українських ЗМІ досить багато статистичної інформації про Covid-19. Натомість фактично відсутні повідомлення про стан інфекційних відділень, про необхідні обладнання, не висвітлюються історії хворих осіб з інвалідністю. Журналісти фактично не спілкуються з медиками щодо цієї ситуації. Відсутні є аналітичні матеріали, які б аналізували ситуацію та спрямовували у виборі адекватних рішень.

Список використаної літератури

1. Covid-19 и права людей с инвалидностью: руководство. UN Human Rights. URL: https://www.ohchr.org/Documents/Issues/Disability/COVID-19_and_The_Rights_of_Persons_with_Disabilities_ru.pdf (дата звернення: 06.07.2021).
2. Covid-19: Кто защищает инвалидов? – заявление эксперта ООН. UN Human Rights. URL: <https://www.ohchr.org/EN/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=25725&LangID=R> (дата звернення: 02.07.2021).
3. Mhiripiri N. A., Midzi R. Fighting for survival: persons with disabilities' activism for the mediatisation of COVID-19 information. Media International Australia. 2020. Vol. 178, no. 1. P. 151–167. URL: <https://journals.sagepub.com/action/doSearch?target=default&ContribAuthorStored=Mhiripiri,+Nhamo+Anthony> (date of access: 05.07.2021).
4. Вірус відійде. Ізоляція залишиться. Український тиждень. URL: <https://tyzhden.ua/Science/242313> (дата звернення: 06.07.2021).
5. Вплив пандемії Covid-19 на людей з інвалідністю в Україні: Інформаційна записка 5 жовтня 2020 року. United Nations Ukraine. URL: https://ukraine.un.org/sites/default/files/2020-11/UKR_Briefing_Note_COVID_PwD_0.pdf (дата звернення: 05.07.2021).
6. Галичина Л. «Берегите себя, чтобы Богу было легче беречь вас». Какой будет религия после карантина. Hromadske. URL: <https://hromadske.ua/ru/posts/beregite-sebya-chtoby-bogu-bylo-legche-berech-vas-kakoj-budet-religiya-posle-karantina> (дата звернення: 05.07.2021).
7. Добрі справи не закінчуються. Карітас продовжує допомагати у протидії Covid-19. Громадський простір. URL: <https://www.prostir.ua/?news=dobri-spravy-ne-zakinchuyutsya-karitas-prodovzhuje-dopomahaty-u-protydiji-covid-19> (дата звернення: 05.07.2021).
8. Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні 16 лютого – 31 липня 2020. UN Human Rights. URL: https://www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/30thReportUkraine_UA.pdf (дата звернення: 02.08.2021).
9. Люди з інвалідністю і Covid-19. На часі Херсонська область – 2020. Національна Асамблея людей

- з інвалідністю України. URL: <https://naiu.org.ua/lyudy-z-invalidnistyu-i-covid-19-na-chasi-hersonska-oblast-2020/> (дата звернення: 06.07.2021).
10. Мінсоцполітики хоче посилити захист інвалідів в умовах COVID-19. Укрінформ. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3150217-minsocpolitiki-hoce-posiliti-zahist-invalidiv-v-umovah-covid19.html> (дата звернення: 14.07.2021).
11. Никаких исключений в условиях COVID-19: «Каждый имеет право на помощь, необходимую для спасения жизни» — отметили эксперты ООН. UN Rights. URL: <https://www.ohchr.org/RU/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=25746&LangID=R> (дата звернення: 05.07.2021).
12. Оперативна гендерна оцінка становища та потреб жінок у контексті ситуації з Covid-19 в Україні, травень 2020 р. Київ : ООН Жінки в Україн., 2020. 108 с.
13. Петров М. Як захистити права вразливих груп населення підчас пандемії COVID-19? Візія Freedom House Україна. Українська Гельсінська спілка з прав людини. URL: <https://helsinki.org.ua/articles/yak-zakhystyty-prava-vrazlyvykh-grup-naseleння-pidchas-pandemii-covid-19-viziia-freedom-house-ukraina/> (дата звернення: 05.07.2021).
14. Представник Уповноваженого Віктор Іванкевич взяв участь у презентації інформаційної записки щодо впливу пандемії Covid-19 на людей з інвалідністю в Україні. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини. URL: <https://www.ombudsman.gov.ua/ua/all-news/pr/informacijnoi-zapiski-shhodo-vplivu-pandemii-covid-19-na-lyudej-z-invalidnistyu-v-ukraїni/> (дата звернення: 06.07.2021).
15. Президент доручив Шмигалю посилити підтримку людей з інвалідністю. Укрінформ. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3122710-prezident-doruciv-smigalu-posiliti-pidtrimku-ludej-z-invalidnistu.html> (дата звернення: 05.07.2021).
16. Профилактика инфекций и инфекционный контроль в учреждениях долговременного ухода в контексте вспышки COVID-19. World Health Organization. URL: https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/331508/WHO-2019-nCoV-IPC_long_term_care-2020.1-rus.pdf (дата звернення: 05.07.2021).

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

УДК 94(477): 322

Doi: 10.55315/graphic.1.2021.32-37

Тематична рубрика: історія.

**ВІДНОСИНИ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ ТА ДЕРЖАВИ
В ДОБУ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ****Федір Проданюк**

кандидат історичних наук, доцент

*Київський національний університет технологій та дизайну**м. Київ, Україна*

EMail: prodanyuk.fm@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3121-658X>

Анотація. У статті проаналізовано особливості церковного життя на території України у 1917 р., з'ясовано ставлення лідерів Української Центральної Ради (УЦР) та Генерального секретаріату до внутрішнього життя церкви на території України. Показано, що весною 1917 р. серед духовенства України набувають поширення дві течії. Представники вищого духовенства та значної частини священників шукають порозуміння й підтримки у Тимчасового уряду. На противагу їм, незначна частина нижчого духовенства активно підтримує національно-визвольний рух на території України та активно захищає ідеї відновлення самостійності православної церкви на українських землях. У квітні 1917 р. представники першої розпочали активну підготовку до Всеросійського з'їзду православного духовенства і мирян, який розпочав свою роботу 1 червня 1917 р. у Москві, а меншість бере активну участь в утворенні УЦР. Ініціаторами ідеї перебудови православної церкви на території України стали національна інтелігенція та представники нижчих чинів духовенства. Весною 1917 р. майже в усіх регіонах України проходили пастирські збори, на яких було ухвалено рішення підтримати УЦР та направити до неї представників духовенства. Священники та парафіяни Волині, Переяславщини, Поділля та Полтавщини звернулися з проханням до керівництва Росії створити на території українських губерній особливу автономну митрополію. 7 (20) січня 1918 р. у Києві розпочав свою роботу Всеукраїнський православний церковний собор, на якому було заявлено про необхідність підтримати прагнення національно налаштованого духовенства до створення незалежної від РПЦ Української церкви. Однак наступ більшовиків на Київ не дозволив його делегатам завершити роботу. На Соборі прихильники автокефальної церкви України не знайшли підтримки від значної частини делегатів, не підтримали їх і представники УЦР та українського уряду.

Ключові слова: Українська Центральна Рада, церква, автокефальний рух, Генеральний секретаріат.

**RELATIONS BETWEEN THE ORTHODOX CHURCH AND THE
STATE DURING THE UKRAINIAN CENTRAL COUNCIL****Fedir Prodanyuk****PhD, (historical sciences)***Kyiv National University of Technology and Design**Kyiv, Ukraine*

E-Mail: prodanyuk.fm@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3121-658X>

Abstract. The article analyzes the peculiarities of church life in Ukraine in 1917, clarifies the attitude of the leaders of the Ukrainian Central Council (UCC) and the General Secretariat to the internal life of the church in Ukraine. It is shown that in the spring of 1917 two currents became widespread among the clergy of Ukraine. Representatives of the higher clergy and a large number of priests seek understanding and support from the Provisional Government. In contrast, a small part of the clergy actively supports the national liberation movement in Ukraine and actively defends the idea of restoring the independence of the Orthodox Church in the Ukrainian lands. In April 1917, representatives of the first began active preparations for the All-Russian Congress of Orthodox Clergy and Laity, which began its work on June 1, 1917 in Moscow, and the minority took an active part in the formation of the UCC. The initiators of the idea of restructuring the Orthodox Church in Ukraine were the national intelligentsia and representatives of the lower ranks of the clergy. In the spring of 1917, pastoral meetings were held in almost all regions of Ukraine, at which it was decided to support the UCR and send representatives of the clergy to it. Priests and parishioners of Volyn, Pereyaslav, Podillya and Poltava asked the Russian leadership to create a special autonomous metropolis in the Ukrainian provinces. On January 7 (20), 1918, the All-Ukrainian Orthodox Church Council began its work in Kyiv, at which it was declared necessary to support the aspirations of the nationally clergy to establish a Ukrainian church independent of the ROC. However, the Bolshevik offensive on Kyiv did not allow its delegates to complete its work. At the Council, supporters of the Autocephalous Church of Ukraine did not find support from a large number of delegates, nor did representatives of the UCR and the Ukrainian government.

Key words: Ukrainian Central Rada, church, autocephalous movement, General Secretariat.

Вступ. 6 січня 2019 р. Православна церква України отримала від Вселенського патріарха Варфоломія I Томос про автокефалію. Константинополь, враховуючи ці обставини та історичні передумови, фактично легітимізував багатоміжові зусилля українського народу, спрямовані на створення та забезпечення умов для існування власної Помісної православної церкви [1]. Тому вивчення досвіду державної політики щодо взаємовідносин церкви й релігії в добу Української революції в 1917-1921 рр. та започаткування автокефального руху УПЦ у період УЦР має не лише наукове, але й практичне значення.

Аналіз наукових джерел та літератури. Взаємовідносини церкви та держави в різні періоди Української революції 1917-1921 рр. досліджували: Б. Андрусишин, І. Власовський, І. Ільченко, О. Ігнатуша, Т. Євсєєва, А. Киридон, В. Кириченко, Ю. Катунін, С. Мякота, Л. Пилявець, О. Ткачук, Ф. Турченко, Н. Шип, В. Силантьєв, В. Ульяновський та інші. Однак, ще й сьогодні багато питань релігійного життя України в 1917-1921 рр. потребують детального аналізу.

Мета наукової розвідки – з'ясувати особливості зародження автокефального руху на території України у 1917-1918 рр. та охарактеризувати відносини православної церкви й УЦР у названий період.

Завдання – дати визначити особливості процесів, що проходили серед православного духовенства у 1917 р.; проаналізувати позицію керівництва УЦР та Генерального секретаріату до православної церкви на території України.

Викладосновних матеріалів дослідження. Переважна більшість дослідників історії автокефального руху на території України дотримуються точки зору, що національний рух в православній церкві до початку Української революції 1917-1921 рр. не набув широкого розвитку [2; 3, с. 41]. На думку відомого вітчизняного історика В. Ульяновського, «загалом у середовищі духовенства всіх рівнів у принципі був достатньо незначний відсоток свідомих прибічників української національної ідеї» [4, с. 26]. Значний вплив на його поширення мали Лютнева буржуазно-демократична революція в Росії та український національно-демократичний рух. 20 березня 1917 р. Тимчасовий уряд оприлюднив свою постанову «Про скасування віросповідних та національних обмежень» [5, с. 137], яка підірвала централізовану систему управління та внутрішнього церковного життя й сприяла поширенню в РПЦ демократичних засад. Ініціатором ідеї перебудови православної церкви на території України стали національна інтелігенція та представники нижчих чинів духовенства. Поряд з цим, повалення самодержавства, усунення від політичної влади дворянства сприяли посиленню кризових явищ в самій Російській православній церкві (РПЦ). Під їхнім впливом весною 1917 р. в РПЦ набувають поширення опозиційні рухи та вимоги нижчого духовенства про організацію демократичної системи церковного управління [3, с. 43].

Автор статті підтримує точку зору багатьох дослідників: весною 1917 р. серед духовенства України поширюються дві течії. Перша охоплювала вище духовенство та значну частину священників, які прагнули знайти порозуміння й підтримку в Тимчасового уряду. Друга тривалий час була нечисленною. Вона складалася з віруючих мирян та незначної частини нижчого духовенства, які активно підтримували національно-визвольний рух на території України та захищали ідеї відновлення самостійності православної церкви на українських землях.

У квітні 1917 р. представники першої розпочали активну підготовку до Всеросійського з'їзду православного духовенства і мирян, який розпочав свою роботу 1 червня 1917 р. у Москві, а меншість активно підтримувала процес утворення та зміцнення позицій УЦР. Поряд з цим, весною 1917 р. керівництво РПЦ стало ініціатором парафіяльної реформи. Її головним завданням була спроба наблизити служителів церкви до вірян. РПЦ прагнула втримати свій вплив на мирян шляхом залучення їх до вирішення церковних та парафіяльних питань. Однак, проти її проведення активно виступила значна частина вищого духовенства. Саме вони фактично блокували її проведення на території Росії [6, с. 11].

19 березня 1917 р. в Києві відбулася 100-тисячна маніфестація патріотично налаштованих сил. Під час цієї події частина духовенства Києва відкрито підтримала представників українського національно-визвольного руху. Православне духовенство відправило панахиду по Т. Шевченкові у Володимирському соборі [8], а низка священників брала активну участь у маніфестації. У квітні 1917 р. незначна їх частина була залучена до підготовки та проведення Всеукраїнського національного конгресу у Києві. 17 травня 1917 р. під час засідання комітету УЦР делегат від українського духовенства м. Києва о. Ходзицький вніс пропозицію кооптувати до складу Української Центральної Ради єпископа Дмитрія. Однак переважна більшість членів комітету УЦР не підтримала пропозицію [9, с. 89].

Під впливом національно-визвольного руху на території України частина православного духовенства схвалює використання української мови як офіційної під час богослужіння. Питання українізації було вперше підняте на зборах кліру та мирян Катеринославської єпархії 4 липня 1917 р. Більшістю голосів було ухвалено проводити українізацію богослужіння, забезпечити духовні заклади україномовною релігійною літературою та створити спеціальну комісію з перекладу Святого Письма [6, с. 13].

Більшість сучасних дослідників дотримуються точки зору, що тривалий час лідери УЦР та представлені в ній члени УПСР та УСДРП відкрито не висловлювали власну точку зору щодо становища православної церкви на території України. Зокрема, це питання навіть не згадувалося в текстах Першого та Другого Універсалів УЦР. Не підіймали його й члени Генерального секретаріату у своїй «Декларації ..» від 27 червня 1917 р. [9, с. 157–160]. І це, мабуть, не випадково. Адже, у «Постановах комісії по реорганізації національного складу Української Центральної Ради» від 28 червня 1917 р. представнику українського духовенства відводилося всього 1 місце [9, с. 139].

Весною 1917 р. майже в усіх регіонах України пройшли пастирські збори, на яких було ухвалено рішення підтримати Українську Центральну Раду (УЦР) та направити до неї представників духовенства. Однак, керівництво УЦР залишилося байдужим до подібних зібрань віруючого населення. У квітні 1917 р. у Києві проходив єпархіальний з'їзд духовенства і мирян. Його головою обрали відомого українського церковного діяча та історика Василя Липківського. З'їзд ухвалив низку важливих рішень, які мали значний вплив на поширення автокефального руху на українських землях: прийнято рішення про відродження українських церковних традицій; про демократизацію церковного життя; про виборність духовенства тощо. Поряд з цим, також прийнято ухвалу, що «в автономній Україні має бути незалежна від Синоду Українська церква». У травні 1917 р. за участю В. Липківського у Києві було організоване «Братство Воскресіння Христа». У колі діячів цього братства утвердилася ідея про необхідність скликання Всеукраїнського церковного собору, який мав розв'язати питання про устрій православної церкви України [10].

Поряд з цим, священники та парафіяни Волині, Переяславщини, Поділля та Полтавщини звернулися з проханням до керівництва Росії створити на території українських губерній особливу автономну митрополію [2; 3, с. 45]. На з'їздах активно обговорювалося питання про організацію Всеукраїнського церковного центру в Києві. Як результат – створюється ініціативний орган для відділення українських єпархій – від Руської православної церкви – «Виконавчий комітет духовенства і мирян» [11].

Одним із напрямів діяльності духовенства на території України було відновлення старих та становлення нових православних церковних братств. Серед братств дослідники виділяють дві течії: 1) консервативну, що обстоювала збереження наявного церковного ладу з незначним його реформуванням; 2) національно-радикальну, яка передбачала докорінні реформи в галузі церковного управління, а згодом дала імпульс розвитку автокефального руху в Україні. В основному, центри таких організацій знаходилися в Києві, а в Катеринославі були лише їхні відділи [6, с. 11].

Першим проявом активної позиції представників українських політичних партій до церковних проблем на території України стала низка публікацій влітку 1917 р. в національних часописах. У червні 1917 р. українська щоденна газета «Нова Рада» звернулася із закликом до вченої колегії професорів Київської духовної академії розпочати перебудову православної церкви на території України. Першочергове завдання Академії – очолити рух щодо автокефалії православної церкви України та розпочати роботу з українізації духовних шкіл на українських землях [12]. У цей період аналогічні вимоги включили до своїх програм й інші національні політичні партії: Українська партія соціалістів-федералістів (УПСФ), Українська демократично-хліборобська партія (УДХП) [13; 19], Українська партія самостійників-соціалістів (УПСС) [14].

Активна позиція нижчого православного духовенства змусила Генеральний секретаріат ініціювати створення при українському уряді Секретаріату віросповідних справ. 14 липня 1917 р. на засіданні Малої ради обговорювалося питання щодо проєкту нової структури Генерального секретаріату. Пропонувалося доповнити склад уряду такими секретаріатами: військових справ, пошт і телеграфів, шляхів, промисловості, праці та віросповідних справ. На засіданні Малої Ради нову структуру уряду активно відстоювали В. Винниченко та О. Шелухін [9, с. 177]. Але проти проєкту нової структури Генерального секретаріату виступили представники національних меншин в УЦР та в уряді. Зокрема, представники єврейських, польських та російських політичних партій. Негативно оцінювали розширення повноважень Генерального секретаріату й представники російських політичних партій в УЦР. Зокрема, російський меншовик Михайло (Самуїл) Соломонович Балабанов вважав, що «українці занадто багато хочуть на себе взяти» [9, с. 177–178].

Позицію представлених в УЦР п'яти єврейських партій: Бунду (Загального єврейського робітничого союзу у Литві, Польщі та Росії), Єврейської соціал-демократичної робітничої партії «Поалей Ціон», Об'єднаної єврейської соціалістичної робітничої партії (ОЄСРП) [«Фарейнікте» - назва ідишем], Єврейської народної партії («Фолкспартей») та сіоністів – активно захищав Моше Рафес, член партії Бунд. Він вважав, що секретаріат віросповідних справ не потрібен. Рафес доводив, що такий орган або «повинен перевести справу відокремлення церкви від держави, ... або, в противнім разі, буде представляти одну пануючу церкву» [9, с. 177].

Аналогічну позицію займали й делегати від польських партій в УЦР. Представник Польського демократичного централу (ПДЦ) В. Рудницький в Малій раді вважав, що замість утворення окремого «Секретаріату віросповідних справ краще утворити відділ по ліквідації їх при Секретаріаті внутрішніх справ» [9, с. 177]. Відсутність єдиної точки зору з цього питання серед представників українських політичних партій та негативна критика делегатів від національних меншин змусила керівні органи Малої ради відкласти на майбутнє розв'язання названої проблеми.

До обговорення зазначеної пропозиції члени УЦР повернулися 21-28 вересня 1917 р., коли у Києві проходив з'їзд народів Росії. Вухвалених форумом постановою ставилася вимога: запровадити федеративний устрій на території колишньої Російської імперії та надати національно-персональну автономію представникам деяких національностей. Окремої уваги заслуговує постанова «Про загальнодержавну та крайові мови». Її четвертий пункт проголошував: «Школа, церква, суд повинні бути відносно мови, як і в усіх інших відношеннях, цілком вільними і керуватись тільки бажанням заінтересованих осіб» [9, с. 309].

До врегулювання деяких питань релігійного життя УЦР повернулася у жовтні 1917 р. 19 жовтня члени фракції сіоністів в УЦР виступили з критикою наказу Секретаріату внутрішніх справ комісарам України у всіх справах, що стосуються до внутрішнього життя євреїв (коробочний збір, обрання рабинів тощо) керуватися вказівками товариша генерального секретаря, що відає єврейськими справами. Представники інших єврейських партій в УЦР не підтримали критику сіоністів, а навпаки, визнали правомірними дії Генерального секретаріату внутрішніх справ [9, с. 352].

7 листопада 1917 р. УЦР ухвалила свій Третій Універсал, який проголошував, що в Українській Народній Республіці (УНР) має бути забезпечено всі свободи, здобуті всеросійською революцією: слова, друку, віри, зібрань, союзів, страйків, недоторканості особи і мешкання, право й можливість уживання місцевих мов у відношеннях з усіма установами [9, с. 401].

Лише після ухвалення III Універсалу УЦР український уряд змінив свою думку щодо взаємовідносин між церквою і керівними органами УНР. 15 листопада 1917 р. на засіданні Генерального секретаріату було прийнято рішення «доручити генеральному писареві скласти проєкт установи при Генеральному секретаріатові особливого управління в справах віри» [17; 18, с. 27; 20].

16 листопада 1917 р. Мала Рада розглянула доповідь Генерального писаря О. Лотоцького «Клерикальні справи», який пропонував створити при Генеральному секретаріаті особливий комітет для підпорядкування релігійними справами УНР. Це була реальна відповідь українського уряду на вимоги особливої наради мирян та духівництва, яка прагнула врятувати православну церкву від зазіхань російського православного собору [9, с. 571].

Після утворення при Міністерстві внутрішніх справ Департаменту сповідань його керівництво намагалося взяти під свій контроль церковне життя на території України [6, с. 15].

Прихід до влади більшовиків в Росії та проголошення УЦР III Універсалу мали значний вплив на становище православної церкви на українських землях. По-перше, у листопаді 1917 р. закінчився період пасивного ставлення лідерів УЦР до внутрішньоцерковних проблем. 15 листопада 1917 р. Мала Рада заслухала доповідь генерального писаря О. Лотоцького про церковні справи й ухвалила створити спеціальний орган, який би взяв під свій контроль церковне життя на території України. Генеральному секретаріату було доручено розробити спеціальний законопроєкт щодо розв'язання цього питання [8].

Православні миряни та духівництво України були прихильниками церковного Собору. 6 (23) грудня 1917 р. для підготовки Собору створено Всеукраїнську православну церковну раду (ВПЦР), яка проголосила себе вищим керівним органом УПЦ та висунула вимогу щодо відбудови незалежної Української церкви [15, с. 166].

Завдяки активній роботі ВПЦР 7 (20) січня 1918 р. у Києві розпочав свою роботу Всеукраїнський православний церковний собор, на якому було заявлено про необхідність підтримати прагнення національно налаштованого духовенства до створення незалежної від РПЦ української церкви. Однак наступ більшовиків на Київ не дозволив його делегатам завершити його роботу. На Соборі прихильники автокефальної церкви України не знайшли підтримки від значної частини делегатів, не підтримали їх і представники УЦР та українського уряду. На думку В. Силантьєва, однією із причин нечіткої позиції УЦР були значні розбіжності серед членів різних фракцій ради щодо характеру церковно-державних відносин в Україні [16, с. 26].

Висновки. Отже, УЦР тривалий час ігнорувала вимоги духовенства України регламентувати релігійне життя на території України. Лише у грудні 1917 р. в січні 1918 р. УЦР створила при Міністерстві внутрішніх справ Департамент ісповідань – перший державний орган [15, с. 57]. Діяльність інших релігійних конфесій майже не розглядалися УЦР та Генеральним секретаріатом.

Список використаної літератури

1. Томос про автокефалію українського православ'я: значення і виклики. Національний інститут стратегічних досліджень. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/gumanitarniy-rozvitok/tomos-pro-avtokefaliyu-ukrainskogo-pravoslavnya-znachennya-i> (дата звернення: 09.06.2021).
2. Ігнатуша О. М. Українська автокефальна церква (1917-1930): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02. Запоріжжя, 1993. 20 с.
3. Ігнатуша О. М. Українська автокефальна церква (1917-1930): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02. Харків, 1993. 255 с.
4. Ульяновський В. І. Церква в Українській Державі 1917-1920 рр. (доба Української Центральної Ради): навч. посіб. для студ. вищ. закл. освіти. Київ: Либідь, 1997. 196 с.
5. Євсєєва Т. М. Російська православна церква в Україні 1917-1921 рр.: конфлікт національних ідентичностей у православному полі. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2004. 362 с.

6. Сніда Є. О. Катеринославська єпархія Російської Православної Церкви у суспільно-політичних процесах 1917-1920 рр.: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Дніпро, 2016. 23 с.
7. Сніда Є. О. Катеринославська єпархія Російської Православної Церкви у суспільно-політичних процесах 1917-1920 рр.: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Дніпро, 2016. 208 с.
8. Вісті з української Центральної ради. 1917. 21 берез.
9. Українська Центральна Рада: документи і матеріали: у 2 т. Т. 1: 4 березня - 9 грудня 1917 р. / упоряд.: В. Ф. Верстюк (керівник) [та ін.]; редкол.: В. А. Смолій (відп. ред.) [та ін.]. К., 1996. 587с.
10. Зінченко А. Л. Липківський Василь Костянтинович. Енциклопедія історії України. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Lipkivsky_V_K (дата звернення: 24.06.2021).
11. Поцулко О. А. Еволюція автокефального руху в Україні (1917-1936). Наука. Релігія. Суспільство. 2008. № 2. С. 213–218.
12. Нова рада. 1917. 17 червня. Архів української періодики онлайн LIBRARIA. URL: <https://libraria.ua/numbers/921/> (дата звернення: 17.06.2021).
13. Програма української партії соціалістів-федералістів. Багатопартійна українська держава на початку ХХ ст. Київ, 1992. 94 с.
14. Постанови Першого Всеукраїнського з'їзду самостійників-соціалістів. Київ: Дніпро, 1918. 8 с.
15. Ткачук О. В. Український церковно-православний рух 1917-1920 років. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. 2004. № 76. С. 165–168.
16. Силантьєв В. І. Влада і православна церква в Україні (1917-1930 рр): автореф. дис. ... д-ра іст. наук: 07.00.01. Харків, 2005. 47 с.
17. Центральний держ. архів вищ. органів влади та упр. України (далі ЦДАВО України). Ф. 1063, Оп. 3. Спр. 1. Арк. 77 зв.
18. Киридон А. М. Церква в умовах революційного зламу 1917 року. URL: <http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/8740/1/KiridonA.pdf> (дата звернення: 08.06.2021).
19. Програма української партії соціалістів-федералістів. Київ, 1917. 13 с.
20. Центральний держ. архів вищ. органів влади та упр. України (далі ЦДАВО України). Ф. 1115. Оп.1. Спр. 26. Арк. 6.

УДК 930:94(477)

Doi: 10.55315/graphe.1.2021.52-58

Тематична рубрика: історія.

ОСОБОВІ АРХІВНІ ФОНДИ ЧЛЕНІВ ЦЕРКОВНО-ІСТОРИЧНОГО ТА АРХЕОЛОГІЧНОГО ТОВАРИСТВА ПРИ КИЇВСЬКІЙ ДУХОВНІЙ АКАДЕМІЇ, ЩО ЗБЕРІГАЮТЬСЯ В ІНСТИТУТІ РУКОПISУ НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ ІМЕНІ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО, ЯК СКЛАДОВА ЧАСТИНА ДЖЕРЕЛЬНОГО КОМПЛЕКСУ З ІСТОРІЇ ТОВАРИСТВА

Михайло Федоренко

кандидат історичних наук, доцент

*Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова
м. Миколаїв, Україна.*

E-Mail: m.o.fedorenko@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1713-6492>

Анотація. У статті проаналізовано документи з історії Церковно-історичного та археологічного товариства при Київській духовній академії, що зберігаються в особових архівних фондах М. Петрова, П. Лебединцева, Ф. Титова, С. Голубєва та А. Криловського, Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Засноване 1872 р. як Церковно-археологічне товариство та перетворене 1901 р. в Церковно-історичне та археологічне, Товариство проіснувало до 1920 р. – часу ліквідації Київської духовної академії радянською владою. Як першій такого роду установі в Україні й в Російській імперії загалом, Товариству належить вагомий внесок у розвиток історичної науки. Ним був створений перший в Україні Церковно-археологічний музей. Зокрема, члени Церковно-історичного та археологічного товариства здійснили низку важливих практичних заходів щодо охорони визначних пам'яток церковної архітектури в Києві. Товариство активно здійснювало науково-дослідницьку діяльність з питань історії, археології, філософії та богослов'я, створило історико-церковну школу КДА. За ЦІАТ та ЦАМ при КДА подібні товариства та музеї створювалися і в інших єпархіях Російської імперії. У статті розкрито науковий доробок з історії Товариства та надано систематизацію документам.

Ключові слова: Церковно-історичне та археологічне товариство при Київській духовній академії, Церковно-археологічний музей, М.Петров, П.Лебединцев, Ф.Титов, С.Голубєв, А.Криловський, історичне джерело, історичне джерелознавство, археологія, архівознавство.

PERSONAL ARCHIVES OF THE CHURCH-HISTORICAL AND ARCHAEOLOGICAL SOCIETY MEMBERS AT THE KYIV THEOLOGICAL ACADEMY, STORED IN THE INSTITUTE OF MANUSCRIPTS NAMED AFTER V.I. VERNADSKY AS AN INTEGRAL PART OF THE RANGE OF SOURCES FROM THE HISTORY OF THE SOCIETY

Mykhailo Fedorenko

PhD (historical sciences), associate professor

*Admiral Makarov National University of Shipbuilding
Mykolayiv, Ukraine*

E-Mail: m.o.fedorenko@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1713-6492>

Abstract. The article gives an overview of documents from the history of the Church – Historical and Archaeological Society at the Kyiv Theological Academy, stored in the personal archives of M. Petrov, P. Lebedintsev, F. Titov, S. Golubev and A. Krylovsky, in the Institute of Manuscripts of the National Library of Ukraine named after V.I. Vernadsky. Founded in 1872 as the Church-Archaeological Society and transformed in 1901 into the Church-Historical and Archaeological Society, the Society lasted until 1920 – the time of the liquidation of the Kyiv Theological Academy by the Soviet authorities. As the first such institution in Ukraine and in the Russian Empire in general, the Society has made a significant contribution to the development of historical science. It created the first Church and Archaeological Museum in Ukraine. In particular, members of the Church-Historical and Archaeological Society have taken a number of important practical measures to protect the sights of church architecture in Kyiv. The society carried out research in the field of history, archeology, philosophy and theology, established a historical and church school of the Kyiv Theological Academy. Following the example of Church -Historical and Archaeological Society and Church Archaeological Museum at Kyiv Theological Academy, similar societies and museums were created in other dioceses of the Russian Empire. The article reveals the historiography of research sources on the history of the society, systematizes the documents, based on information stored in the sources. The place of the documents in the source corpus on the history of this society is shown.

Key words: church – historical and archeological society at Kyiv Theological Academy, church – archeological museum, M. Petrov, P. Lebedintsev, F. Titov, S. Golubev, A. Krylovsky, historical source, historical source studies, archeology, archival studies.

Вступ. Тема Церковно-історичного та археологічного товариства (далі –ЦІАТ) і Церковно-археологічного музею (далі – ЦАМ) при Київській духовній академії (далі – КДА) була досить популярною в українській історичній науці наприкінці ХХ – початку ХХІ ст.. Подібна зацікавленість зумовлена тим фактом, що ЦІАТ було першим подібного роду науковим товариством в Російській імперії загалом і в Україні зокрема. Всі наступні церковно-історичні та археологічні товариства в Росії й Україні утворювалися за його зразком. Воно створило ЦАМ, який був широко відомим у світових наукових колах того часу, маючи у власних фондах унікальні колекції старожитностей, пов'язаних з історією світових релігій, особливо з християнством; тою роллю, яку відіграло Товариство завдяки науковій діяльності своїх членів у процесі становлення історичної науки, збереження пам'яток історії та музейного будівництва в Україні в другій половині ХІХ – початку ХХ ст. Актуальність дослідження обумовлена ігноруванням у радянські часи вказаної теми, оскільки вона була пов'язана з церквою, яка розглядалась радянською ідеологією як служниця класу експлуататорів, інститут духовного та інтелектуального пригноблення народних мас.

Аналіз наукових джерел та літератури. Одним з перших кроків у відновленні історії ЦІАТ і ЦАМ при КДА зробив С.Заремба [1]. Дослідниця історії КДА Н. Шип звернула увагу на науково-дослідницьку діяльність членів ЦІАТ [15]. Археографічну діяльність членів товариства було опрацьовано у колективній монографії «Нарис історії архівної справи в Україні» під редакцією І. Матяш та К. Климової [8]. Необхідно відзначити й роботи В. Ульяновського, який розпочав наукові дослідження у вказаному напрямку на початку 90-х років ХХ ст.. Так, у 1997 р. він опублікував важливе джерело з історії ЦІАТ – мемуари М. Петрова «Воспоминания старого археолога». У своїй статті до надрукованого джерела «Третя складова» історико-церковної школи Київської духовної академії (Замість післямови)», автор на основі широкого кола джерел розкриває роль М. Петрова у становленні та розвитку нетрадиційно-джерелознавчого напрямку в історико-церковній школі КДА [12; 13]. Подальше дослідження В.Ульяновського історії Товариства переважно стосувалося ролі М. Петрова в організації ЦАМ і вивчення його наукового спадку [14]. Бібліотечно-археографічну діяльність секретаря Товариства М. Петрова всебічно досліджувала С. Сохань [10; 11]. Історію ЦІАТ також досліджувала І. Карсим при вивченні розвитку церковної археології та музейництва в Україні другої половини ХІХ – початку ХХ ст. у дисертаційному доробку та низці статей [2; 3; 4].

Як видно з вище перелічених робіт, усі вони, за рідкісним винятком, базувалися на вивченні музейної діяльності Товариства, окремих колекцій ЦАМ та джерельних свідчень про наукову діяльність секретаря ЦІАТ М.Петрова. Можна з впевненістю стверджувати, що на сьогодні найбільш глибоко діяльність Товариства розглянуто у монографії К.Крайнього «Київське церковно-історичне та археологічне товариство, 1872-1920». Ученому вдалося відтворити цілісну картину багатопланової наукової діяльності ЦІАТ і його членів [5].

Така плідна наукова робота поставила питання про необхідність окремого дослідження джерельного комплексу з історії Товариства. Ця проблема окреслена у низці статей і дисертації М. Федоренка [16]. Останнім часом, дослідники В. Мотуз і С. Кузьміна опублікували низку розвідок про діяльність відомого суспільного діяча того часу, одного з видатних членів ЦІАТ, кафедрального протоієрея Софійського собору, П. Лебединцева [6;7]. Але всі вони вивчали особові архівні фонди членів ЦІАТ суто в контексті поставлених наукових завдань.

Особові архівні фонди членів Товариства були предметом розгляду: Т. Воронкової – фонд С. Голубєва; О. Степченко – фонд А. Криловського; О. Іванова – фонд П. Лебединцева; І. Клименко – фонд М. Петрова; І. Лисоченко – Ф. Титова [9]. Однак вони розглядали вказані фонди як частини загальної біографічної колекції, яка складається з 264-х особових архівних фондів, що зберігаються в ІР НБУВ. Особовий архівний фонд М. Петрова проаналізовано у статті М. Федоренка [17].

Таким чином, виходячи з історіографічного огляду, можна стверджувати про необхідність окремого дослідження щодо комплексної систематизації та характеристики джерельної інформації, яка стосується історії ЦІАТ при КДА, що зберігається в особових архівних фондах членів вказаного товариства ІР НБУВ.

Метою праці є характеристика особових архівних фондів членів товариства: М. Петрова, П. Лебединцева, С. Голубєва, Ф. Титова й А. Криловського, що зберігаються в Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (ІР НБУВ), а також визначення їхнього місця у джерельному корпусі з історії ЦІАТ.

Виклад основних матеріалів дослідження. Складником джерельної бази дослідження історії Товариства є особовий фонд секретаря Товариства, професора КДА М. Петрова. Фонд зберігається в ІР НБУВ за номером Ф. 225. Професор М. Петров протягом 47 років був незмінним секретарем Товариства. Починаючи з листопада 1872 р., вів листування Товариства, протоколи засідань, а також річні звіти про діяльність Товариства і стан ЦІАТ; оформляв іншу документацію. Саме тому значна частина документів Товариства і музею опинилася в особовому архіві М. Петрова. Усього Ф. 225 містить 993 од. зб., з них до історії діяльності Товариства і музею відносяться близько 639 од. зб. Згрупувати документи Ф. 225 можна так.

Перша, найчисленніша група документів, складається з листування, що нараховує 596 од. зб. У цьому випадку до уваги беруться листи, що стосуються безпосередньо Товариства, музею і наукових інтересів його членів. Складність у роботі з такою групою документів полягає у визначенні їхнього відношення до ЦІАТ. З листами, адресованими академії з питань Товариства і самому Товариству, подібних ускладнень не виникає. Інакше обстоїть справа з листами, адресованими М. Петрову. Часто у них не йдеться про Товариство або музей. В той самий час коло окреслених у листах питань на ім'я М. Петрова безпосередньо стосується наукових інтересів Товариства. Багато листів, адресованих М. Петрову, з різних питань історії, археології, нумізматики, іконографії та музейної справи безпосередньо стосуються і самого Товариства й музею. Тому до першої групи документів належать необхідно включати листи, на ім'я М. Петрова, КДА і ЦІАТ. У таке листування не включені листи М. Петрова з особистих питань. Підкреслимо, вони є офіційними джерелами колективного й особистого походження.

Низка листів Ф. 225 містять джерельну інформацію про участь Товариства і його членів в експертизі та проведенні реставраційних робіт і ремонтів архітектурних церковних пам'яток. Зокрема, в одному з листів йшлося про перебудову Новомосковського Свято-Троїцького собору у 1886 р., реставрацію Лаврської Великої церкви 1893-1901 рр. У листуванні з Департаментом внутрішніх справ з питань охорони пам'яток старовини 1905 р. – про реставрацію фресок Києво-Софійського собору у 1907 р. [24]. Кілька листів присвячено питанням членства в Товаристві, що містять у собі повідомлення про обрання в члени ЦІАТ, про членські внески та ін. [25].

Крім листування Товариства і його членів, у Ф. 225 зберігається низка документів внутрішньої документації Товариства і музею, які складають другу групу документів. До них належать описи й списки музейних колекцій, акти перевірки музею 1899-1912 рр., повідомлення про засідання Товариства з порядком денним 1886-1914 рр. [26].

Фінансові документи Товариства представлені прибутково-видатковими відомостями, відомостями

про капітали Товариства, державну ренту, підписаними аркушами 1885-1912 рр. Крім цього, наявні рахунки, розписки, квитанції, реклами на адресу Товариства 1886-1918 рр. [27]. Також серед документів фонду знаходяться три дипломи на ім'я почесних і дійсних членів: диплом М. Петрова, як дійсного члена, і дипломи І. Толстого та єпископа Ставропольського і Єскатеринодарського Володимира в статусі почесних членів [28].

Особливо необхідно виокремити документи, що складають третю групу джерел і зберігаються у Ф. 225. Це – чернетки особистих думок, записок і заяв М. Петрова про свою діяльність як викладача академії, секретаря Товариства і завідувача музею. Цінними також є мрії про перетворення Товариства. Важливість джерельної інформації, яка міститься у документах, полягає в тому, що вона розкриває сутність самого М. Петрова як людини й вченого; дозволяє усвідомити взаємини, що склалися між викладачами КДА і членами Товариства за період 1888-1917 рр. До таких документів належать чернетки заяв М. Петрова до Ради академії з питань професорсько-викладацької діяльності й видання своїх робіт за 1888-1917 рр., особлива думка про роботи молодих учених, кандидатів на викладацькі посади, про перетворення церковно-археологічного Товариства у вигляді чернеток 1899-1911 рр., чернетка записки М. Петрова про свою діяльність як секретаря Церковно-археологічного товариства і завідувача музею, у відповідь на обвинувачення професора О. Дмитрієвського від 21 листопада 1898 р. [29].

Четверта група документів – спогади М. Петрова про ректорів КДА Філарета (Філаретова) і Сильвестра (Малеванського), а також про члена Товариства Л. Мацієвича. Вони містять його спогади про різні періоди життя з виписками з особового листування, біографічний нарис. Спогади є різновидом нарративних джерел і надзвичайно важливі при вивченні історії діяльності ЦІАТ. Вони не тільки розповідають про внесок преосвящених Філарета і Сильвестра у заснування й становлення Товариства і музею, але й дозволяють з'ясувати деякі неясності, що виникають при вивченні історії вказаних установ. Самі спогади М. Петрова про преосвященного Філарета зберігаються у Ф. 225 у вигляді чернетки статті й самої статті, опублікованої в журналі ТКДА [30].

Не менш цікаві спогади й про преосвященного Сильвестра. У них М. Петров також описує внутрішню ситуацію, яка склалася у КДА та в Товаристві. Докладно говорить про внесок преосвященного Сильвестра у розвиток Товариства і музею, зокрема про придбання з його ініціативи колекції княгині Демидової Сен-Донато і М. Леопардова. Спогади зберігаються у Ф. 225 у вигляді статті [31]. Що стосується спогадів про Л. Мацієвича, то вони цікаві з точки зору біографії одного з найбільш активних членів Товариства, випускника КДА [32]. Спогади й біографічний нарис самого М. Петрова, що містить виписки з листів, які не збереглися, доповнюють спогади про діяльність М. Петрова зі створення музею [33]. Необхідно відзначити суб'єктивність в оцінці М. Петровим описуваних подій.

До п'ятої групи документів Ф. 225 належать три документи у вигляді хронологічних виписок з історії Києва з 1494 – 1728 рр. [34]. Також записки з літопису академічного життя (КДА) 1906 – 1917 рр. [35]. Окрему увагу слід звернути на записку М. Петрова «Церковно-історичне та археологічне товариство з приналежним йому Церковно-археологічним музеєм 1911 р.» [36]. Якщо перші два документи свідчать про наукові інтереси М. Петрова, то остання записка є цінним джерелом з історії Товариства.

До особових архівних фондів інших членів Товариства, що зберігаються в ІРНБУВ, віднесемо такі: фонд П. Лебединцева (ІРНБУВ Ф. 154), фонд Ф. Титова (ІРНБУВ Ф. 175), фонд С. Голубєва (ІРНБУВ Ф. 194) і фонд А. Криловського (ІРНБУВ Ф. 184). Документи, що зберігаються у справах перерахованих фондів, стосуються особистого життя та наукової діяльності.

Так, фонд П. Лебединцева (Ф. 154) нараховує всього 203 од. зб. Формувався він у 3 етапи. Частина документів надходила у 1919 р. у складі архіву В. Науменка, 2-га частина – у 1929 р. у складі зібрань ЦІАМ і 3-я частина – у 1933 р. з бібліотеки соціально-економічного відділу (комісія суспільних течій ВУАН). П. Лебединцев був одним з найяскравіших членів Товариства. Завдяки авторитету в київських наукових і громадських колах, він обіймав посаду заступника голови ЦІАТ протягом 1874-1883 рр., 1889-1896 рр. Але документів, що безпосередньо стосуються ЦІАТ, не виявлено. В той самий час документи, які зберігаються у фонді, ілюструють коло наукових інтересів П. Лебединцева. Так, до досліджень, які торкалися наукових інтересів Товариства, можна віднести такі розробки, як: «Михаил – Киевский митрополит XII ст.»; «Краткие сведения по истории 1599-1615 рр.»; [Нотатки про початок Київського

товариства та Київської духовної академії]. Особисте листування, яке розкриває не тільки коло наукових інтересів П. Лебединцева, але і його особистість, містить листи до членів ЦІАТ: М. Петрова, І. Малишевського, митрополита Київського та Галицького Платона та ін. [18].

Фонд Ф. Титова (Ф. 175) нараховує в собі 2393 од. зб. Сформовано його у жовтні 1927 р. зі складу Університетських зібрань (рукописи університету Св. Володимира). На жаль, чомусь в Путівнику особистих архівних фондів ІР НБУВ, в біографічній довідці Ф. Титова не зазначено його членство в ЦІАТ, враховуючи той факт, що він був одним з найактивніших членів Товариства [9, с. 543]. Як і у попередньому фонді, справи Ф. 175 здебільшого стосуються безпосередньо життя і наукових інтересів Ф. Титова. В той самий час, у ньому виявлено дві справи про діяльність Ф. Титова як члена Товариства. Зокрема, «Выписка из определения епархиального начальника о представлении к награждению священника Титова /Федора Ивановича/ за участие в реставрации и ремонте Киево-Андреевской церкви 9 – 13 декабря 1903 г.» [19], а також «Титов Федор Иванович, профессор Киевской духовной академии, заметки об археологическом съезде» [20].

Крім цього, цікавим є документ «Историческая справка к вопросу о преобразовании духовных академий» [21]. Останній не стосується Товариства, однак у ньому міститься цінна інформація про перетворення духовних академій у 1869 р. Унаслідок їх перетворення новим статутом від 1869 р. було дозволено засновувати в їх стінах різні наукові товариства. Таке нововведення надало можливості заснувати при КДА ЦІАТ і ЦАМ. Тому зазначений документ є важливим джерелом у питанні створення Товариства. Також архів містить понад тридцять статей самого Ф. Титова, його рецензії на наукові розробки інших авторів; документи з викладацької діяльності в КДА; виписки з документів архівів Синоду, Києво-Печерської лаври, Петербурзької духовної академії й польських архівів XVII-XIX ст. Науковий інтерес мають щоденники Ф. Титова 1841, 1885 рр. Але вони більш стосуються особистості їх автора. Листування Ф. Титова – великий пласт джерельної інформації стосовно його особистого, церковного і наукового життя. Фонд нараховує в собі велику кількість листів, які пов'язували Ф. Титова з 67-ма особами та 35-ма установами. Серед кореспондентів присутні члени ЦІАТ, такі як: М. Петров, О. Дмитрієвський та ін.

Фонд С. Голубєва (Ф. 194) містить 163 од. зб. Його придбали у 1921 р. у сина Голубєва – Миколи Степановича. Як у випадку з Ф. Титовим, в Путівнику особистих архівних фондів ІР НБУВ, в біографічній довідці С. Голубєва не зазначено його членство в ЦІАТ, помічником секретаря якого він був протягом 1874-1880 рр. [9, с. 105]. Як і попередні особові фонди, Ф. 194 містить чернетки статей С. Голубєва на наукові теми, які цікавили автора, копії архівних документів з історії КДА, церков і монастирів України. Також серед особистих паперів С. Голубєва виявлено один документ, що стосується діяльності членів Товариства з зібрання рукописів ЦАМ із монастирів Київської і Волинської епархій. Документ представлено у вигляді чернетки «Докладная записка комиссии по ознакомлению с рукописями и старопечатными книгами в библиотеках Киевских и Волыньских монастырей и церквей. Совету Киевской духовной академии с целью отбора для передачи Киевской академии, 80 гг. XIX ст. черновик» [23]. Документ помилково датовано 80-ми роками XIX ст. Його чистовий варіант зберігається у Центральному державному історичному архіві України в м. Києві (ЦДІАК) Ф. 711 і датується 25 січня 1876 р. [37]. Наукові матеріали нараховують чернетки 9-ти статей і 5-ти рецензій. Епістолярна спадщина репрезентована листами до 24-х адресатів, серед яких є листи до В. Іконнікова і М. Петрова. Також у фонді зберігаються автобіографічні нариси.

Особовий фонд бібліотекаря академії А. Криловського (Ф. 184) містить один документ, безпосередньо пов'язаний з діяльністю ЦІАТ. Це не закінчена чернетка історії створення ЦАМ при КДА [22]. Наукові інтереси А. Криловського показані в чернетках 8-ми статей і 5-ти рецензій. Листи адресовані 21-ій особі. Автобіографія також є.

Висновки. У цілому ж, характеризуючи особові фонди членів Товариства, що зберігаються в ІР НБУВ, необхідно відзначити наступне. Джерела, що безпосередньо стосуються історії ЦІАТ, в основному зосереджені в фонді секретаря Товариства, професора КДА М. Петрова, ІР НБУВ Ф. 225. Вказаний фонд, разом з фондами ЦДІАК: Ф. 1396. Оп. 1. Церковно-історичне та археологічне товариство при Київській духовній академії й Ф. 711 Київська духовна академія, утворює основну частину джерельного комплексу з історії Товариства. Інші особові фонди П. Лебединцева, Ф. Титова, С. Голубєва й А. Криловського, що

зберігаються в Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, є опоміжними, оскільки кількість документів, що стосуються історії ЦІАТ і ЦАМ, незначна. Тоді як перелічені фонди розкривають їх власників як непересічних особистостей і науковців того часу, показують їхній внесок у розвиток Товариства і музею при КДА. Одночасно необхідно висловити здивування тим фактом, що в Путівнику «Особові архівні фонди Інституту рукопису» не вказано членство в ЦІАТ при КДА С. Голубева, Ф. Титова й А. Криловського, які були одними з активніших його членів. Слід врахувати, що досліджень з історії ЦІАТ і ЦАМ при КДА було проведено достатньо, щоб мати уяву про роль вказаних наукових установ і їхніх членів у вітчизняній історії.

Список використаної літератури

1. Заремба С.З. Церковно-історичне та археологічне товариство в Києві. Київська старовина. 1995. №1. С. 82-89.
2. Карсим І.А. Розробка проблем церковної археології на археологічних з'їздах другої половини ХІХ-початку ХХ ст. *Vita Antiqua*. 1999. №2. С.240-246.
3. Карсим І.А. Основні тенденції розвитку церковної археології у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія*. Київ, 1999. Вип. 44. С. 24-27.
4. Карсим І.А. Експозиційна робота та принципи діяльності церковно-археологічних музеїв в Україні (друга половина ХІХ початок ХХ століття). *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія*. Київ, 2002. Вип. 62. С. 13-16.
5. Крайній К.К. Київське Церковно-історичне та археологічне товариство. 1872-1920. *Лаврський альманах: Зб. Наук. пр.* Київ, 2001. Вип.4. Спецвипуск 1. 104 с.
6. Кузьміна С.Л. Вихованці Київської духовної академії брати Лебединцеви: історичний тип і особистості. *Бібліографічний підхід у вивченні історії та спадщини Київської духовної академії (1819-1924)*. Київ, 2016. С.99–121.
7. Мотуз В. М. Роль Петра Лебединцева у відкритті перших церковнопарафіяльних шкіл в місті Біла Церква. *Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць*. Київ, 2015. Вип. 100. С. 46–50.
8. Нариси історії архівної справи в Україні. / За заг. ред. І.Б. Матяш та К.І.Климової. Київ: Видавн. Дім „КМ Академія”, 2002. С. 214-215., 268-273.
9. Особові архівні фонди Інституту рукопису: Путівник. / редкол.: О.С.Онищенко (відповідальний редактор) та ін. Київ, 2002. 766 с.
10. Сохань С. В. Рукописні матеріали М.І. Петрова і традиції збирацької діяльності та особливості формування рукописного фонду бібліотеки Київської Духовної академії. *Наукові праці Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського*. Київ, 2002. Вип.9. С. 327-336.
11. Сохань С. В. Роль М.І. Петрова у створенні Церковно-археологічного музею при Київській духовній академії. *Библиотечное дело и краеведение: Сборник научных Трудов*. Киев; Симферополь, 2002. Вип. 4. С. 72-77.
12. Ульяновський В.І. Академік Микола Іванович Петров. Члени-засновники НАН України. Київ. 1998. С. 92-129.
13. Ульяновський В.І. Церковно-археологический Музей при КДА: борьба идей – Петров и Дмитриевский. *Проблемы славяноведения*. Брянск, 2002. Вип. 4. С. 121-146.
14. Ульяновський В.І. «Третя складова» історико-церковної школи Київської духовної Академії (Замість післямови). *Просемінарії. Медієвістика. Історія церкви, науки і культури*. Київ, 1997. Вип.1. С. 134-144.
15. Шип Н. А. Видавнича і просвітницька діяльність Київської духовної академії. *Київська старовина*. 1999. №3. С. 3-16.
16. Федоренко М. О. Джерела з історії Церковно-історичного та археологічного товариства при Київській духовній академії 1872 -1920: дис. на здобуття наукового ступеня канд. іст. наук: 07.00.06 / Український науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства. Київ, 2007. 252 с.
17. Федоренко М. О. Особовий архівний фонд М. І. Петрова як джерело дослідження Церковно-історичного і археологічного товариства при Київській духовній академії. *Вісник Київського*

- університету імені Тараса Шевченка. Історія. Київ, 2005. Вип. 77 – 79. С. 144 -147.
- 18.ІР НБУВ (Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В.І.Вернадського). Ф. С. 154.
- 19.ІР НБУВ (Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В.І.Вернадського). Ф. 175.
Од. зб. С. 14.
- 20.Там само. Од. зб. С. 209.
- 21.Там само. Од. зб. С. 60.
- 22.ІР НБУВ (Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського). Ф. 184.
Од. б. С. 68.
- 23.ІР НБУВ (Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В.І.Вернадського). Ф. 194.
Од. зб. С. 103.
- 24.ІР НБУВ (Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В.І.Вернадського). Ф. 225.
Од. зб. С. 293-302, 325, 582, 587, 597.
- 25.Там само. Од. зб. С. 588 – 595; 789-803.
- 26.Там само. Од. зб. С. 578 – 581.
- 27.Там само. Од. зб. С. 572 – 577.
- 28.Там само. Од. зб. С. 36; 584.
- 29.Там само. Од. зб. С. 549 – 560; 571.
- 30.Там само. Од. зб. С. 2.
- 31.Там само. Од. зб. С. 980.
- 32.Там само. Од. зб. С. 3.
- 33.Там само. Од. зб. С. 1.
- 34.Там само. Од. зб. С. 842.
- 35.Там само. Од. зб. С. 4.
- 36.Там само. Од. зб. С. 841.
- 37.ЦДІАК України (Центральний державний історичний архів України у м. Києві). Ф. 711. Оп. 3.
Спр. 1175. С. 19.

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

УДК 37.013.73

Doi: 10.55315/graphic.1.2021.66-70

Тематична рубрика: філософія.

**ЯН АМОС КОМЕНСЬКИЙ: МИСЛИТЕЛЬ-ГУМАНІСТ,
ІДЕОЛОГ ТА ЗАСНОВНИК ДИДАКТИКИ****Петро Котляров****доктор історичних наук, доцент***Київський національний університет імені Тараса Шевченка**м. Київ, Україна*

EMail: pkotl.univ@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8917-8926>

Анотація. Статтю присвячено огляду біографії та просвітницькій діяльності видатного мислителя, реформатора Середньовіччя й основоположника дидактики – Яна Амоса Коменського. Визначено, що ключовими ідеями «Великої дидактики» Я. Коменського є розуміння важливості загальнодоступної освіти, яка широко охоплює різні галузі знань. Автор акцентує на тому, що Я. Коменський ще у XVII ст. вважав право на освіту невід’ємним правом кожної людини. Визначено, що Я. Коменський жив у період оформлення багатьох наук, а соціальні негаразди штовхали його до роздумів над їх вирішенням. Засобом усунення суспільних вад він вважав поширення просвітництва серед усіх верств суспільства та ефективно організованому вихованні. Я. Коменський став основоположником педагогіки Нового часу та був видатним суспільним діячем. Автором статті аналізується біографічна характеристика Девіда Сміта просвітницької діяльності середньовічного реформатора – Я. А. Коменського. Аналіз спрямований на теоретичне оформлення основних світоглядних, релігійних та матеріалістичних позицій. У дослідженні якісно поєднується симбіоз соціально-філософських категоріальних рішень та успішного світового поступу. Визначено, що Я. Коменський був не тільки науковцем, але й глибоко релігійною людиною. Він вірив у вічне існування душі та загробне життя, хоча і частково відійшов від традиційного релігійного світогляду. На думку Я. Коменського, головна мета виховання полягає у розвитку людської сутності, яка присутня у кожного. Він вважав людину найбільш досконалою істотою, яка має невід’ємне право на розвиток своїх обдарувань і талантів. Правильно вихована людина повинна мудро застосовувати свої навички для служіння соціуму. Визначено, що провідною ідеєю Я. Коменського було підсумування та зведення воєдино усіх відомих людству наукових знань. Цей процес названий пансофією, він також передбачає, що науковий звід повинен стати надбанням всього людства, незалежно від расової чи національної приналежності. Автор доходить висновку, що до Я. Коменського ще не існувало цілісного уявлення про виховання та навчання.

Ключові слова: Ян Амос Коменський, світоглядні позиції, реформатор, дидактика.

**JAN AMOS COMENSKY: HUMANIST THINKER,
IDEOLOGIST AND FOUNDER OF DIDACTICS****Petro Kotlyarov****doctor of historical sciences, associate professor***Taras Shevchenko National University of Kyiv**Kyiv, Ukraine*

EMail: pkotl.univ@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8917-8926>

Abstract. The article is devoted to a review of the biography and educational activities of the outstanding thinker, reformer of the Middle Ages and the founder of didactics - Jan Amos Comenius. It is determined that the

key ideas of Comenius's "Great Didactics" are the understanding of the importance of public education, which widely covers various fields of knowledge. The author emphasizes that J. Comenius in the seventeenth century considered the right to education an inalienable right of every human being. It is determined that J. Comenius lived in the period of design of many sciences, and social unrest pushed him to think about their solution. He considered the spread of education among all segments of society and effectively organized education as a means of eliminating social defects. J. Comenius became the founder of modern pedagogy and was an outstanding public figure. The author of the article analyzes the biographical characteristics of David Smith of the educational activities of the medieval reformer – Comenius. The analysis is aimed at the theoretical design of the main worldview, religious and materialist positions. The study qualitatively combines the symbiosis of socio-philosophical categorical solutions and successful world progress. It is determined that Comenius was not only a scientist but also a deeply religious man. He believed in the eternal existence of the soul and the afterlife, although he partially departed from the traditional religious worldview. According to J. Comenius, the main purpose of education is to develop the human essence, which is present in everyone. He considered man to be the most perfect being, with an inalienable right to develop his talents. A properly educated person must apply his skills wisely to serve society. It is determined that the leading idea of J. Comenius was to summarize and bring together all known to mankind scientific knowledge. This process is called pansophy, it also implies that the scientific body should become the property of all mankind, regardless of race or nationality. The author concludes that Comenius did not yet have a holistic view of education and training.

Key words: Jan Amos Comenius, worldviews, reformer, didactics.

Вступ. XVII століття увійшло європейську історію як складна і неоднозначна епоха. Тридцятирічна війна, продовження Вісімдесятирічної війни в Нідерландах, посилення абсолютизму у Франції, падіння значущості Італії та Іспанії, колонізація Північної Америки Англією, Францією, Нідерландами, релігійна нетерпимість та мистецтво бароко – короткий перелік подій епохи. Технічний прогрес та розвиток наукових знань не змогли перешкодити відчуттю нестабільності та ефемерності світу. Якщо попередню епоху Ренесансу головним принципом, від якого відштовхувалися мислителі, була глибока віра у гармонію як онтологічний і морально-естетичний принцип, а людина розглядалася як мікрокосм і втілення універсальної гармонії, то початку XVII століття ця віра зникає. Замість неї приходить переконання, що у світі панує дисгармонія та дисонанс. Суперечності між особистістю та трагічними умовами існування створюють напружену, повну конфліктів духовну ситуацію. Ідея Блеза Паскаля про «прихованого Бога», «безмовність світу», «самотню людину» надавала епосі глибоко трагічне забарвлення. Вона ж формувала естетичні та моральні вчення. Однак уявлення про дисгармонію, що панує у світі, не ліквідували прагнення вчених до виправлення суспільства. До таких діячів належав і Ян Амос Коменський.

Мета дослідження: розглянути запропоновані Девідом Смітом біографо-педагогічні та соціо-ідеологічні характеристики діяльності Яна Амоса Коменського.

Аналіз наукових джерел та літератури. Основою дослідження послужили праці Девіда Сміта про життя та діяльність Я. Коменського, зокрема «Ян Амос Коменський: далекоглядний реформатор шкільної освіти».

Виклад основних матеріалів дослідження. З 1907 по 1918 р. у Києві діяло культурно-освітнє товариство Я. Коменського. У різні роки було перекладено та видано десятки його робіт, написано чимало наукових та популярних праць про його діяльність та педагогічні погляди. Однак це не применшує значення нової науково-популярної роботи Девіда Сміта «Ян Амос Коменський. Далекоглядний реформатор шкільної освіти».

Представлена робота змальовує образ Я. А. Коменського як видатного педагога, теоретика та практика, який спробував у своїй діяльності втілити синтезовані біблійні та гуманістичні принципи. У першому розділі Д. Сміт, розглядаючи біографію Я. Коменського, наголошує на тому, що майбутній педагог виховувався в громаді моравських братів. Вона «відрізнялася своєрідним поєднанням посиленої уваги до моральної чистоти, мирної єдності з християнами інших конфесій та відповідального служіння суспільству». Після закінчення латинської школи Коменський продовжив навчання у Гейдельберзькому університеті, колись колишнім одним із відомих центрів «північного»

(християнського) гуманізму. Цілком справедливо Д. Сміт підкреслює цей факт, вважаючи, що саме тоді Коменський «отримав повне уявлення про дебатів і знаменитих мислителів на той час, включаючи видатних кальвіністських і лютеранських просвітителів і богословів».

У розділі «Лабіринти. Що не так з освітою?» розглядається одна з головних проблем поліпшення стану суспільства, яка полягає, як стверджує Д. Сміт, у реформі шкільної освіти. Дослідник аргументовано виділяє у трактаті Коменського вузлові проблеми шкільної освіти. Вони полягали в тому, що школи відставали від потреб суспільства, некваліфікованості вчителів, які могли дати лише книжкове знання, надто далеко від реального життя і «що не має запасу мудрості». До того ж вчителі переважали учнів, перетворюючи процес пізнання на втомлюючу роботу.

Важко заперечувати і логічність висновку автора, коли в третьому розділі Девід Сміт, аналізуючи джерело, стверджує, що Коменський, посилаючись на слова Христа: «Се, [Я] творю все нове» (Об'явл. 21:5), був переконаний у тому, «що реформувати можна абсолютно все». Однак, щоб у читача не виникло уявлення про необ'єктивний оптимізм Коменського, дослідник говорить і про існування певних умов для реформування «абсолютно всього». Сміт знову наводить слова самого Коменського, що оновлення світу «буде справою Божих рук», але лише за умови, «... нашої співпраці з Ним». Співпраця полягає в тому, що людина має відкрити «доступ Сину Божому до всіх темних куточків Людства, і темрява зникне».

Характеризуючи значення «Великої дидактики» Я. Коменського, автор виділяє ключові ідеї, які у тому, що освіту має бути загальнодоступним, максимально широко охоплювати багато сфер знань і ґрунтуватися не так на жорсткому примусі, «але має бути коротким і приємним». На цих же принципах автор акцентує увагу читачів і при розгляді «Пампедії» Коменського, роблячи логічний висновок, що «... основа для здобуття освіти – це просто бути людиною, створеною за образом і подобою Бога».

Особливий інтерес у дослідженні представляє четвертий розділ «Людина. Яка природа учня?». Д. Сміт звертає увагу на те, що Коменський, ілюструючи свої погляди на реформу освіти, часто звертався до паралелей із природного світу. Однак автор попереджає читача, що уявлення Коменського про природу відрізняється від уявлення Ф. Бекона про скептичне спостереження за природними явищами або вчення Ж.-Ж. Руссо про контраст «між незайманою природою та зіпсованою культурою». Природа, зазначає Д. Сміт, для Коменського не просто спостережуваний нами світ, але «ідеальний порядок і призначення, яким він мав бути». А оскільки природа була зіпсована не цивілізацією, а гріхом, то розуміти природу означає не просто спостерігати її явища, «але дивитися на світ у його ставленні до Бога і світлі раціонального порядку, даного йому при створенні». І далі автор, посилаючись на джерело, стверджує, що для Коменського звернення до природи – це не просте спостереження, але «як рослини вимагають окопування, догляду та обрізки, якщо планується, що вони принесуть солодкі плоди, учні також потребують дисципліни та «щеплення» чесноти та благочестя для правильного досягнення зрілості».

Заслуговує на увагу і теза про важливість ігрового елемента при отриманні знань. Він, наприклад, включає написання театральних вистав, що, як стверджує автор, дає можливість зацікавити новими знаннями ширшу аудиторію. Не можна не відзначити факт, на який звертає увагу Д. Сміт, наведений у «Великій дидактиці», що людина/учень є образом Творця. Таким чином, перетворення людини – це реформація свого «я», процес повернення до Бога. Наскільки залежний від самої людини цей процес повернення, завжди хвилював багатьох мислителів-попередників Коменського. Не обійшло це питання і Я. Коменський, вважаючи, що повернення до Бога – це, перш за все, Його шанування. А шануванню Бога можна навчити через освіту, яку дають батьки і вчителі. Тому автор приходиться до висновку, що окрім ерудиції та чесноти, школи мають прищеплювати благочестя. Інакше освіта без благочестя – марна справа.

Важливе значення в педагогіці Яна Амоса Коменського займає питання гармонії, яка полягає в тому, щоб:

- 1) володіти знаннями про всі речі;
- 2) мати владу над речами та над собою;

3) співвідносити себе і все з Богом, джерелом всього».

Для Коменського, небезпідставно переконує автор, це були три нероздільні цілі, що базуються на особливостях людської природи, якій властиво «насолоджуватися гармонією». Штучна спроба розділяти розум, чеснота і благочестя - це спотворення порядку речей, у чому, як стверджує Д. Сміт, і полягала головна незгода Коменського з Декартом. Позитивним у поданій роботі Д. Сміта є те, що він звертає увагу на шкільні підручники Я. Коменського, хоч і з жалем зауважує, що багато коментаторів дорікають Коменського в тому, що він витратив надто багато часу на менш важливе заняття. Однак, як слушно зазначає дослідник, саме підручники були тим, що поєднало великі ідеї Коменського з практичною педагогікою. При цьому не можна не звернути увагу на особливість підручників, які, за задумом педагога, мали таку структуру та логіку подачі матеріалу, «щоб юні учні витрачали менше часу, обмірковуючи думки інших людей, і більше часу приділяли безпосередньо трьом божественним книгам: світу, що спостерігається, світу раціональних роздумів та Писанню». Саме згідно такого принципу, зауважує Д. Сміт, Коменський створив один із ранніх ілюстрованих шкільних підручників «Orbis Pictus», що складається зі 150 тематичних розділів, кожен з яких супроводжувався ілюстрацією. Підручник, як переконує автор, став виразом пансофічних уявлень у навчанні Яна Коменського.

Д. Сміт не оминув таке важливе питання, як ставлення Коменського до античної мудрості. Ця проблема хвилювала і його попередників на зорі протестантизму. Відомо, що Мартін Лютер у перші роки Реформації намагався повністю позбавити університети такої шанованої спадщини Аристотеля. Гуманістично налаштовані Меланхтон та Бугенхаген виступали за гармонійний синтез античності та християнства. Коменський також повністю відмовляється від класичних текстів, хоча, як зауважує Д. Сміт, нерідко його слова звучали дуже категорично:

«Якщо ми хочемо, щоб наші школи були істинно християнськими, від натоптів язичницьких учених треба буде позбутися». Однак, звертає увагу автор, комплексне прочитання робіт Коменського переконує, що він пропагував зважене, збалансоване викладання класиків у навчальному процесі, що, природно, зближує його з поглядами реформаторів XVI ст. Але є й відмінність. Для Коменського важливо, щоб діти спочатку вивчили рідну мову, а також навчилися поступати мудро у своєму середовищі, своєму світі «до того, як вони читатимуть його описи у авторів з інших епох і культур». Не менш цікава в даному контексті і наведена автором сентенція Коменського, що: «Латинь потрібна не всім, але всі потребують мудрості». Найбільш важливою частиною цього дослідження є педагогічні принципи Коменського, які, на думку Д. Сміта, полягають у тому, «що все має бути організовано відповідно до можливостей, віку та попереднього навчання учня». А також, що вчителям необхідно пробуджувати любов до навчання.

Так само цікавою представляється у Коменського система заохочень, яку звертає увагу Д. Сміт. Відомо, що середньовічна школа увійшла до історії скоріше жорстоким ставленням до учнів. У наративних і візуальних джерелах вчитель, зазвичай, зображується з лінійкою чи різками, які у свідомості сучасників сприймаються як необхідний інструмент прищеплювання знань. Коменський пропонує зовсім інші методи, наприклад, він рекомендує, щоб дирекція шкіл та керівники громад були присутні на виступах учнів та «хвалили старанних учнів, навіть нагороджуючи невеликими подарунками». Педагог пропонував влаштовувати підвищення для вчителя у передній частині класу, що дозволить вчителю «тримати всіх учнів у полі зору». Проте, вважає автор, найважливішим у педагогіці Коменського була «всеосяжна філософія освіти». До основних положень «філософії» належали такі тези: «Не вимагайте запам'ятовувати щось, що було б добре зрозуміле інтелектом... Поєднайте воєдино все, що пов'язано природно» тощо.

Узагальнюючий сьомий розділ з підсумками зроблено не традиційною манерою стислого переказу основного змісту, а є своєрідним роздумом і діалогом автора з читачем. Д. Сміт, перераховуючи основні новації Коменського, наголошує, що вчений «випередив свій час, революціонував педагогічне мислення і допоміг посіяти насіння багатьох пізніших змін у шкільному навчанні». До таких новацій автор відносить уявлення вченого про безкоштовну загальну шкільну освіту та збалансовану навчальну програму; створення ідей та структур у сфері освіти, які були б орієнтовані на відповідність віку та

рівню розвитку учня. Також педагог зробив перші кроки до того, щоб однаково надавати освіту і хлопчикам, і дівчаткам; пропонував давати освіту бідним і тим, хто не мав необхідних інтелектуальних обдарувань; розробив уроки в ігровій формі та використав у підручниках ілюстрації; висловив ідеї, що стосуються постійного навчання для будь-якого віку. Важливими здаються й ідеї Коменського щодо «гармонії природознавства, філософії та християнського богослов'я», коли загальна освіта має основну орієнтацію «на християнську віру та Христа». Відділення релігії від навчальної програми розцінювалося як фундаментальна помилка.

Необхідно відзначити і особливо позитивну сторону рецензованої роботи – наявність досить великих фрагментів перекладених джерел, з необхідними коментарями. Перекладач поставив собі кілька завдань заради донесення найповнішого сенсу та стилістичних особливостей мови, і успішно їх виконав.

Наголошуючи на позитивних моментах представленого науково-популярного видання, в той же час, хотілося б звернути увагу і на деякі питання, які потребують уточнення. Д. Сміт мало згадує попередників Коменського. Хоча відомо, що ще в роки Реформації М. Лютер та Ф. Меланхтон доклали багато зусиль для реформування школи. Загальна освіта, освіта дівчаток, поділ на вікові групи, збалансоване викладання класичних знань, виховання благочестя та викладання релігії у шкільних курсах – це вже мало столітню історію. Ймовірно, що Коменський знав про ці новації, як знав і про педагогіку Х. Вівеса та І. Бугенхагена, і використовував ці напрацювання у своїй теорії та практиці. Хотілося б отримати і уявлення про загальний інтелектуальний фон епохи, політико-релігійні процеси, естетико-філософські течії, які намагалися пояснити складний, постреформаційний, світ і багато в чому його визначали. Автор небезпідставно згадує Ф. Бекона та Ж.-Ж. Руссо, однак, не стосується філософії Блеза Паскаля та естетичних уявлень, наприклад, Еммануеля Тезауро та Джамбаттіста Маріно, без розуміння ідей яких думки Коменського не легко збагнути.

Висновки. Таким чином, висловлені зауваження та побажання не применшують важливості книги Д. Сміта, необхідної широкому колу фахівців та всім, хто цікавиться європейською педагогікою, соціально-культурними процесами та історією релігії Нового часу

Г
Р
А
Ф
Е